

”DEN FÖRSTA UPPGIFTEN”

Högskolebiblioteket som utbildningsinstitution och lärande miljö

Göran Gellerstam

Rapport sammanställd på uppdrag av BIBSAM, Kungl. biblioteket,
juli 2001

”DEN FÖRSTA UPPGIFTEN”

Högskolebiblioteket som utbildningsinstitution och lärande miljö

INNEHÅLL

1 Förord	3
2 Sammanfattning och förslag till åtgärder	4
2.1 Högskolebiblioteken i det nya informationslandskapet	4
2.2 Vem skall läsa denna rapport?	4
2.3 Så var det 1995. Rapporten om ”Studenternas bibliotek”	5
2.4 Utvecklingen efter 1995. Biblioteken i en ny högskolestruktur	5
2.5 Underlaget för denna rapport	6
2.6 Resultat och diskussion	6
2.7 Förslag till åtgärder	10
3 Studenternas bibliotek: en bakgrund	12
3.1 Högskolebibliotekens nya roller	12
3.2 1990-talets nya utbildningssatsningar	13
3.3 ”Studenternas bibliotek” – utredningens resultat och förslag	15
4 Studenternas bibliotek: en uppföljning	18
4.1 Reaktionen på ”Studenternas bibliotek”	18
4.2 Biblioteksdebatt och verksamhetsanalyser	20
4.3 Studenternas informationsförsörjning och informationskompetens: nya mål för högskolebiblioteken?	22
4.3.1 Det nya informationslandskapet	23
4.3.2 Biblioteken och studenternas informationskompetens	29
4.3.3 Bibliotekens plats i högskoleorganisationen	33
Referenser	36
Bilaga: Från bibliotek till Learning Center (Tove Persson, UPV, Lunds universitet)	38

1 Förord

Denna rapport, som görs på uppdrag av BIBSAM, Kungl. bibliotekets avdelning för nationell samordning och utveckling, är en uppföljning av utvecklingen vid de svenska universitets- och högskolebiblioteken under de senaste åren.

BIBSAM genomförde 1994 –1995 en omfattande utredning, en analys av högskolebibliotekens utveckling, kallad *Studenternas bibliotek*. Till utredningsresultaten knöts en lång rad förslag och rekommendationer, riktade till högskolans ansvariga och biblioteken. Det har varit mitt särskilda uppdrag att följa upp vad som hänt i denna utveckling.

Utredningen om *Studenternas bibliotek* fungerade 1996 som Kungl. bibliotekets och BIBSAMs obligatoriska 3-årsrapport till regeringen om läget inom högskolebiblioteken. Under åren därefter har högskolans bibliotek genomgått stora förändringar. Det fortsatt ökade antalet studenter, grundutbildningens ekonomiska problem, den snabba utvecklingen på teknik- och mediaområdet och förändringar i den egna moderorganisationen har kraftigt påverkat bibliotekens situation. Det har hörts allt tydligare signaler från biblioteken om ekonomiska och strukturella problem i verksamheten och i relation till bibliotekens moderorganisationer och till IT-utvecklingen (fortsättningsvis används bokstavskombinationen ICT som beteckning för det bredare begreppet "Information-Communication-Technology").

Denna rapport syftar till att ge BIBSAM underlag för en kommande treårsrapport till regeringen. Men mitt uppdrag har inte varit bundet till detta och jag har sett mig fri att ta upp de frågor som jag sett som relevanta för universitets- och högskolebibliotekens framtid. Den omständigheten att jag lämnat biblioteksprofessionen och nu åter är universitetslärare har för mig varit viktig. De åsikter och synpunkter som framförs i denna rapport är – om inget annat framgår – mina egna.

Jag tackar BIBSAM för förtroendet och tidigare kolleger vid biblioteken för all hjälp.

Någon kanske undrar över rapportens titel: "den första uppgiften"? Vi har under senare år hört mycket om den "tredje uppgiften", dvs högskolans uppdrag att externt informera om sin verksamhet och sina resultat. I en rapport som handlar om högskolebibliotekens nya roller kan det vara på sin plats att erinra om universitetens och högskolornas *första uppgift*: att ansvara för den samhälleliga högre utbildningen.

Lund i juli 2001

Göran Gellerstam

2 Sammanfattning och förslag till åtgärder

2.1 Högskolebiblioteken i det nya informationslandskapet

Högskolebiblioteken har under 1990-talets utbildningsexpansion fått nya uppgifter i den svenska högskolan. På flera plan har under dessa år bibliotekens traditionella roller och arbetsförutsättningar förändrats. Alla högskolebibliotek, även de största universitetsbiblioteken, har blivit studenternas arbets- och mötesplatser. Här finns både de lokala litteraturreсурserna och redskapen att hämta hem all världens information. Med den nya tekniken blir varje bibliotek samtidigt en aktiv nod, ett informationscentrum, i det vetenskapliga globala informationsnätverket.

Detta innebär att traditionella lokala biblioteksresurser samsas med det över nätet tillgängliga elektroniska biblioteket i vad man på engelska brukar kalla ”*the hybrid library*”. För forskarna betyder det omedelbar tillgång till tusentals elektroniska tidskrifter och olika ämnesdatabaser över nätet. För studenterna ger det tillgång till särskilt utvalda ämnesresurser och redskap att kommunicera med lärare och medstudenter i lärandeprocessen.

I detta nya informationslandskap behöver både lärare och studenter lära sig att navigera. Det gäller inte bara de allmänt tillgängliga resurserna på Internet. Därutöver handlar det om att kunna hantera de vetenskapliga informationsresurser som biblioteken ordnar och tillhandahåller. Biblioteket har fått en ny och bredare roll i att generellt lära och stödja studenterna i att söka, värdera och välja information. Biblioteken har utvecklats mot att bli utbildningsinstitutioner och lärande miljöer. Huvuddragen i denna utveckling är internationell och de svenska högskolebiblioteken har all anledning att ligga långt fram i denna utveckling.

För flertalet högskolebibliotek är idag dessa nya målsättningar självklara. De yttre förutsättningarna och ett uttalat mandat från uppdragsgivarna för att arbeta på detta nya sätt saknas dock på flera punkter. Huvudbudskapet i denna rapport är att biblioteken måste ges möjligheter att samverka med övriga aktörer i det pedagogiska arbetet. Modeller för detta måste utvecklas och olika lösningar prövas. En grundförutsättning är givetvis att alla bibliotekets uppdragsgivare ser biblioteket som en integrerad del i den akademiska verksamheten.

2.2 Vem skall läsa denna rapport?

Rapporten vänder sig i första hand till högskolans och den högre utbildningens uppdragsgivare och till ledningarna för universitet och högskolor, för vilka ofta biblioteken framstår som svåra att foga in i ett integrerat utbildningsperspektiv. I några avseenden vänder den sig också till biblioteken själva med önskan om att de närmare reflekterar över sina verksamhetsformer. Den viktigaste mottagargruppen – om också den svåraste att nå och påverka – är dock gruppen högskolans lärare, de som har huvudansvaret för att högskolans första uppgift, utbildningen, kan genomföras. I slutändan handlar det naturligtvis om studenterna själva och att de kan garanteras en undervisnings- och lärandemiljö som håller måttet.

2.3 Så var det 1995. Rapporten om ”Studenternas bibliotek”

I början av 1990-talet, under de år den stora ökningen av studenter hade fått sitt genomslag, genomförde BIBSAM en bred undersökning av studenternas behov av informationsresurser och bibliotekens nya roll i utbildningen, kallad ”*Studenternas bibliotek*”. Utredningen behandlade ingående studenternas syn på bibliotekens service i en stor enkätundersökning. I andra delundersökningar behandlades bibliotekens förändrade pedagogiska uppgifter och ICT-utvecklingens radikala utmaningar både för undervisning och informationsförsörjning. Vidare analyserades bibliotekens resurser och ställning i högskoleorganisationen, framför allt med hänsyn till servicen till studenterna.

I en lång rad förslag riktade till högskolemyndigheter, lokala högskoleenheter och till biblioteken formulerades ett reformprogram med framför allt följande huvudbudskap:

- *Alla studenter behöver utveckla sin generella ”informationskompetens” -förmågan att söka, kritiskt värdera och kreativt utnyttja information. Här måste utbildning i informationssökning – även för stora lärargrupper vad gäller IT-användning - byggas ut och integreras i all högskoleutbildning.*
- *Studenterna bör ges samma möjligheter att använda elektroniska informationsresurser och IT-verktyg som lärare och forskare.*
- *Biblioteken måste på allvar utnyttjas som en pedagogisk resurs och dras in i den vanliga utbildningsplaneringen. Samarbete mellan lärare och bibliotekarier bör ges fastare former.*
- *Högskolorna måste prioritera bibliotekspersonalen och dess kompetensutveckling.*
- *Biblioteken måste i även den elektroniska eran byggas ut som mötes- och arbetsplatser för studenterna och framför allt de nya högskolorna måste rustas upp till rimlig standard.*

2.4 Utvecklingen efter 1995. Biblioteken i en ny högskolestruktur

Hur dessa förslag har fallit ut är en del i den uppföljning som denna rapport skall behandla. Generellt kan man dock konstatera att sedan 1995 har en hel del yttre förutsättningar för biblioteken förändrats. För högskolebiblioteken har ICT-revolutionen gått vidare. Det kan vara på sin plats att påpeka att den moderna webbhanteringen knappt var känd eller hade fått sitt genomslag när ”Studenternas bibliotek” lades fram 1995. Informationsresurser online ”på nätet” var ytterst blygsamma och databaser på CD-ROM var högsta tekniknivå. Idag har den biblioteksförmedlade informationsförsörjningen över nätet - med elektroniska tidskrifter och databaser och ämnesordnade länksamlingar – gett helt nya redskap både för forskning och utbildning. Under 1990-talets senare del har utbildningens expansion fortsatt, framför allt vid de mindre högskolorna, och antalet studenter i den svenska högskolan har fördubblats. Samtidigt har högskolan och inte minst grundutbildningen fått vidkännas väsentliga besparingar med start från 1995, vilket givetvis haft effekter även för biblioteken.

Stora förändringar har också skett organisatoriskt vid de lokala lärosätena i samband med övergång till målstyrning och med större lokal frihet att organisera verksamheten. Både vid universitetet och vid de mindre högskolorna har fokuseringen på forskning ökat. Konkurrensen om forskningsmedlen har hårdnat. Även på grundutbildningens område har konkurrensen mellan lärosätena om studenter blivit verklighet, när nu studentgrupperna blir mindre och svårare att rekrytera. Nya grupper har hamnat i fokus. Fortbildning och distansutbildning – inte minst med nya ICT-redskap – har blivit ett nytt expansområde för lärosätena. Nya pedagogiska strömningar – med konsekvenser för biblioteken - har vunnit viss terräng, framför allt i längre yrkes-

utbildningsprogram. Samtidigt har resursbristen i grundutbildningen minskat den pedagogiska förändringstakten. Universitet och högskolor arbetar i dag i en delvis ny struktur och grundutbildningens frågor har delvis ändrat karaktär. Alla dessa frågor påverkar de lokala biblioteken.

2.5 Underlaget för denna rapport

De konkreta förslagen och synpunkterna från "Studenternas bibliotek" har i denna rapport följts upp på olika sätt. De mer kvantitativa utfallen bevakas av BIBSAM i samband med redovisningen av den officiella biblioteksstatistiken och jag kommer i det följande att mer översiktligt referera till dessa data. I en enkät till samtliga bibliotek under mars 2001 har förslagen från "Studenternas bibliotek" och deras lokala genomslag bedömts av bibliotekens chefer. Enkäten innehåller även en del allmänna frågor om utvecklingen. Från de olika lärosätena har aktuella mål- och kvalitetsdokument begärts in. Även utvärderingar av bibliotek och biblioteksanvändning har efterfrågats och en rad intressanta undersökningar har inlämnats. Det finns därutöver ett delvis nytt material i de analyser av skilda företeelser inom högskola och bibliotek som under senare år redovisats i fackpress, debattskrifter och inte minst i de magisteruppsatser som sedan 90-talets mitt lagts fram i biblioteks- och informationsvetenskap vid landets bibliotekarieprogram. En del internationella jämförelser görs också.

2.6 Resultat och diskussion

De nästan 40 högskolebiblioteken – liksom lärosätena – inom den svenska högskolan är till stora delar ojämförbara enheter. De lokala variationerna vad gäller storlek, struktur och inriktning är betydande och gör alla generella jämförelser svåra. Förändringar över tid vid enskilda eller grupper av likartade bibliotek ger ofta ett bättre mått. Några huvudsakliga iakttagelser om vad som hänt efter 1995:

Om studenternas tillgång till service och stöd

Även om flertalet lärosäten har *strategiska dokument* som berör lärosätets och bibliotekets uppgifter för biblioteks- och informationsservice till studenterna, saknas denna typ av strategidokument och kvalitetsplaner på många håll. Biblioteken själva har dock i regel måldokument. Som underlag för ett målmedvetet kvalitetsarbete är detta otillräckligt.

I stort sett alla bibliotek har fått *nya lokaler* under 90-talet – framför allt har ett stort antal nya biblioteksbyggnader tagits i bruk vid de mindre högskolorna. Trots detta svarar utrymmen och tillgång till datorutrustning vid flertalet bibliotek inte mot studenternas behov av läsplatser, grupparbetsplatser, datorer för informationssökning och för studiearbete på bibliotek samt undervisningslokaler i anslutning till biblioteket. Endast de senast byggda biblioteken uppfyller i dessa avseenden de uttryckta behoven. Det är svårt för bibliotekens företrädare att hos uppdragsgivare, byggexpertis och finansierare att få acceptans för bibliotekets nya roller.

Bibliotekets fysiska tillgänglighet i form av öppethållande har generellt ökat under 90-talet men inte under de senaste åren. Endast ett fåtal större bibliotek har öppettid på söndagar. I en internationell jämförelse är studenternas tillgång till det fysiska biblioteket påtagligt begränsat.

Studenterna har på biblioteket i stort sett samma tillgång till informationsresurser som lärarna. Alla bibliotek ger tillgång till Internet, databaser och elektroniska tidskrifter liksom fjärrlån. Vid några av de stora biblioteken finns begränsningar i fjärrinlån för studenter och ganska många bibliotek har börjat debitera alla användare för utskrifter. Alla bibliotek erbjuder webbaserade informationsresurser och studenterna sägs vara nöjda med utbudet av tjänster. Flertalet bibliotek

tillhandahåller och utvecklar egna ämnesresurser. Mer än hälften av biblioteken har utvecklat särskilda webbresurser för distansstuderande och har visst samarbete med folkbiblioteken i regionen.

Biblioteken bedriver en omfattande *utbildning kring biblioteksanvändning, modern informationsökning och informationskompetens* för olika studentgrupper. Nästan vid varje lärosäte finns sådana obligatoriska inslag i vissa utbildningar, men huvuddelen av bibliotekens undervisning har formen av frivilliga kurser för studenter. Flertalet bibliotek anordnar även kurser för lärarpersonalen. Vid mindre bibliotek deltar stora delar av personalen på deltid i denna verksamhet, vid större bibliotek finns i regel mer specialiserad utbildningspersonal. Man kan sålunda se ett kraftigt genomslag sedan 1995 i riktning mot att biblioteket tagit på sig ett utbildningsuppdrag för någon form av generell informationskompetens – tyvärr ofta dåligt uppmärksammat inom andra delar av respektive lärosäte. Generellt samarbete mellan lärare/institution och bibliotekarie/bibliotek för att utveckla utbildning kring *informationskompetens* eller annat stöd för studenterna förekommer sparsamt och har inte fått något allmänt genomslag.

Mot denna bakgrund är det knappast förvånande att diskussionerna om biblioteket som huvudaktör i uppbyggnaden av ett lokalt *Learning Resource Center* har förts vid så gott som alla högskolebibliotek i landet. Syftet är att fysiskt integrera alla stödresurser (informationsresurser, datorstöd, undervisnings- och lärandemiljö) för ett aktivt lärande. Förebilderna är i regel hämtade från Storbritannien och är under införande på några ställen i Sverige. Se närmare bilaga 1.

Egna initiativ från bibliotekens sida att utveckla tillgängligheten för *elektroniska läromedel* är sällsynta. Fler däremot är aktiva – och ibland ledande – när det gäller utvecklingen av lärosätets elektroniska publicering. Vid Blekinge Tekniska Högskola anordnar biblioteket till och med lärosätets kurs i e-publicering.

En förutsättning för bibliotekens deltagande i det pedagogiska arbetet är att *bibliotekspersonalens pedagogiska kompetens* förstärks. För lärarnas pedagogiska utveckling har Grundutbildningsrådets (numera Rådet för högskoleutbildning) och DUKOM/DISTUMs projektverksamhet varit professionellt betydelsefulla. Biblioteken har kunnat delta endast som stödparter. Få bibliotek har därför under åren varit inblandade i Grundutbildningsrådets projekt. Några fler deltar i distansutbildningsinsatser (DISTUM-projekt). Allt fler bibliotek satsar på att utveckla sin egen personal inom pedagogik och IT genom egna kurser eller genom lärosätets.

Under perioden har en betydande *nyrekrytering* av nyutbildade bibliotekarier skett vid högskolebiblioteken – dock i huvudsak vid de expanderande nya högskolorna. Svårigheter att rekrytera personal med bred ICT- och pedagogisk kompetens har förelegat under de senaste åren. Mycket stora pensionsavgångar inom yrket kommer att ske under de närmaste åren.

Om bibliotekens resurser och förutsättningar

Vid de *regionala högskolorna inklusive de nya universiteten* har en påtaglig upprustning av biblioteken kommit till stånd sedan 1995. Nya lokaler har byggts för biblioteken, ny personal har rekryterats och kompetenserna breddats. De nya biblioteken har fått en egen självständig identitet. Biblioteken har blivit aktiva parter i uppbyggnaden av lärandemiljöer, ofta med avancerade IT-redskap och även viktiga för den akademiska framtoningen vid de nya lärosätena. Även om det finns en viss oro för hur studenttillströmningen kan utvecklas under de kommande åren, har flertalet inom dessa bibliotekskategorier en positiv syn på framtiden och på verksamhetens utveckling.

För de växande medelstora högskolorna och de nya universiteten, där forskningen nu formerar sig i separata organisationer, finns sålunda idag i regel väl integrerade och prioriterade biblio-

teksorganisationer. Det finns anledning att påpeka att de nya strukturerna – med expanderande forskning och ny från grundutbildningen skild forskningsorganisation – på informationsförsörjningens område kan leda till otydlighet i målsättningar, organisation och prioriteringar. Bibliotekets förändrade uppgifter i de nya strukturerna måste här analyseras nogga av universitets- och högskoleledningarna.

Vid de *minsta enheterna inom högskolan*, vid de små special- och fackhögskolorna, har biblioteken obetydligt påverkats av studentökningar. Här är biblioteken fortfarande relativt traditionella inrättningar med inriktning på hantering av egna samlingar, med utvecklad IT-nivå och begränsade av brist på personal och resurser. Flera har underlåtit att svara på den utsända enkäten. Här behöver en översyn göras som ger dessa bibliotek rimlig kvalitetsnivå.

Vid de *stora universiteten och specialhögskolorna*, som sedan länge haft både forskning och grundutbildning på sina program och som fortfarande starkt dominerar den svenska informationsförsörjningen, har utvecklingen sedan mitten av 90-talet i många avseende varit problematisk. Här finns ingen reell expansion i resurser och personal för den traditionella servicen till studenter och lärare. Flera stora universitetsbibliotek och specialbibliotek har under slutet av 90-talet tvingats till betydande besparingar och omprioriteringar av verksamhet. Till detta har kommit att kostnaderna för nya media, framför allt sedan de krävande avtalen om elektroniska tidskrifter gått i höjden, samtidigt som efterfrågan på övrig service - både traditionell och ICT-baserad - hela tiden ökat. Flertalet av dessa bibliotek trängs hårt av resursbrist och svårigheter att svara mot allt ökade krav från olika användarkategorier. Betydande omstruktureringar av biblioteksorganisationen har också ägt rum vid flera lärosäten.

Vid de större lärosätena kan också noteras att biblioteken mer och mer ses som ”*utförare*” av service och att det blivit allt svårare för de stora huvudbiblioteken att fungera som integrerade delar av den akademiska verksamheten. Paradoxalt sker detta samtidigt som biblioteken mer än någonsin blivit utbildningsinstitutioner och viktiga delar av den lärande miljön. Denna förskjutning förefaller hänga samman med införandet av det ”*akademiska ledarskapet*”, verksamhetens ekonomisering och marginaliseringen inom högskolan av allt som inte anses relaterat till och hör hemma i den direkta forsknings- och undervisningsprocessen. Den har naturligtvis också sin grund i bibliotekens egna strategier som beskriver biblioteket som ”*serviceföretag*”. Men mest verkar det vara en produkt av den beställar-utförarmodell – ofta med decentraliserade finansieringsformer – som slagit igenom vid de stora universiteten och högskolorna under 90-talet. Men det är allvarligt när majoriteten av högskolans bibliotekschefer upplever allvarliga brister i inflytande, påverkan och insyn i den lokala akademiska verksamheten som man är satt att stödja. Det bör ligga i varje lärosätes eget intresse att utbildningens och forskningens ”*stödsystem*” knyts nära det som betraktas som kärnverksamheten. Det är en central lednings- och organisationsfråga.

Vid alla de större universitets- och högskolebiblioteken har under de senaste åren prioriteringen av de *IT-baserade medierna och redskapen* varit tydlig. Den generella resursbristen har inte hindrat uppdateringen av bibliotekssystemen till senaste standard. De löpande mediareсурserna ses däremot som ett stort problem. Genomslagen för den IT-baserade informationsförsörjningen, framför allt byggd på webb-baserat ämnesmaterial, licensierade databaser och elektroniska tidskrifter, har i grunden förändrat bibliotekens service. Här ligger de svenska högskolebiblioteken långt framme. Så mycket som 30-60% av de årliga förvävsresurserna läggs på elektroniskt tillgängligt material och kraven på mer elektroniskt material ökar hela tiden! Kraven på att ha både traditionellt och elektroniskt material hotar att spränga alla biblioteksbudgetar. De särskilda stödinsatser som gjorts av regeringen via BIBSAMs nationella upphandlingar är därvid – och kommer för en tid fortsatt att vara - av stor betydelse.

Vad avser den mer *teknisk-fysiska infrastrukturen* finns problem, framför allt i för studiemiljön relevanta lokaler och utrustning. Som ovan påpekats är biblioteken fortfarande inte överallt fysiskt anpassade till de nya uppgifter som modern informationsanvändning i den högre utbildningen kräver. Tillgången på datorer för studenternas informations- och studiearbete är otillräcklig, framför allt vid de större äldre biblioteken. Även relativt nybyggda bibliotek fungerar halvdant utifrån studenternas arbetsformer och resursbehov. De äldre normer som ibland används av Akademiska Hus och lärosätenas egen byggplanering bygger på helt förlegade bibliotekskoncept.

Sedan 1989 har ansvaret för bland annat universitets- och högskolebibliotekens *nationella samordning* legat på BIBSAM-avdelningen vid Kungl. biblioteket. Att det överhuvudtaget finns ett sådant samordnande organ sammanhänger med att statsmakterna sedan 1800-talets slut har sett det svenska offentliga bibliotekssystemet som en sammanhängande storhet – det så kallade *svenska sambiblioteket* som skall vara öppet för alla medborgare. Från 1996 är detta även reglerat i en bibliotekslag som föreskriver att de svenska universitets- och högskolebiblioteken skall ge övriga delar av sambiblioteket den service som behövs. BIBSAM har därför vissa reglerande/samordnande uppgifter när det gäller fjärrlån och bibliotekens avgifter. Vidare organiserar man på regeringens uppdrag ett system med ansvarsbibliotek och stöder visst utvecklingsarbete. På senare år har BIBSAM på universitets- och högskolebibliotekens begäran utformat en plan för samordnad upphandling för databaser och elektroniska tidskrifter, en verksamhet där alla högskolans bibliotek deltar och där goda resultat har uppnåtts. Det har både för- och nackdelar för de statliga biblioteken - och i detta fall för högskolesektorns bibliotek, som starkt dominerar bland de statliga biblioteken - att på detta sätt ha en samordnande myndighet. Bland annat innebär det att man har dubbla herrar i vissa avseenden och att det nationella inflytandet över den vetenskapliga informationsförsörjningen i landet ligger hos ett organ vid sidan av högskolan. Det innebär också att Kungl. biblioteket, med i huvudsak speciella bevarandepgifter, inom sin verksamhet skall avväga mellan de ordinarie nationella bevarandefrågorna och utvecklingsåtgärder på högskolesektorns bibliotek.

Något verkligt alternativ finns för närvarande inte och BIBSAM har utifrån sina förutsättningar hittills spelat en viktig roll för högskolebibliotekens utveckling. Ett starkt önskemål från högskolans bibliotek är att Kungl. biblioteket genom BIBSAM mer aktivt samspelar med nationella organ på högskoleområdet och även fortlöpande har en dialog med universitetens och högskolornas företrädare. Framför allt bör BIBSAM få öronmärkta och substantiella resurser (minst 10 mkr under fem år) med ett tydligt ansvar för att stimulera högskolebibliotekens pedagogiska stödfunktioner och för att modellprojekt skall kunna genomföras i samverkan med lärosätena. En bredare samverkan från BIBSAMs sida med DISTUM och Rådet för högskoleutbildning i dessa frågor liksom med Högskoleverket i kvalitetsarbetet kring den vetenskapliga informationsförsörjningen i högskolan skulle motverka den nuvarande negativa sektoriseringsinriktningen inom biblioteksområdet.

De moderna högskolebiblioteken erbjuder idag ett fantastiskt informationsutbud genom sina lokala samlingar och portar till globala informationsresurser. De förmedlar och representerar också en viktig och strategisk kompetens för att vid handen leda studenter och även lärare in i det nya informationslandskapet. Detta är resurser som idag utnyttjas ofullständigt och osystematiskt inom den svenska högskolan. Alltför många lärare och studenter saknar idag kännedom om de elektroniska informationstjänsterna och kunskaperna om redskapen för att utveckla en modern "informationskompetens". Det brister fortfarande inom högskolans ledningar och på planerande nivåer i full förståelse och kunskap om hur bibliotek skulle kunna utnyttjas som än mer effektiva stödresurser i grundutbildning och fortbildning. Och inom biblioteken behöver ytterligare ansträngningar göras för att bättre informera om bibliotekens möjligheter och för att bättre samverka med alla medaktörer i högskolan.

2.7 Förslag till åtgärder

För bättre service till - och samverkan med - lärare och studenter föreslås:

“Upprätta inom lärosätet och i berörda utbildningar förankrade måldokument med tydliga uppdrag för varje högskolebibliotek och dess uppgifter för grundutbildningsstöd och som lärandemiljöer. På detta måste allt kvalitetsarbete kring den vetenskapliga informationsförsörjningen bygga.

“Bilda samrådsgrupper mellan bibliotek och utbildningsansvariga för bättre samverkan och för bättre informationsstöd till studenter och lärare i program och kurser. Gör utbildning i informationskompetens till en gemensam angelägenhet.

“Inrätta en pedagogisk aktionsgrupp, knuten till BIBSAM, med särskilda utvecklings- och stödresurser för strategiska stimulansinsatser för högskolebibliotekens pedagogiska uppgifter

“Utveckla särskilda projekt såväl lokalt som inom Rådets för högskoleutbildning/DISTUMs ram för samverkan mellan bibliotekarier, ämnesföreträdare och studenter för uppbyggnad/utveckling på program- och kursnivå av till exempel

- modeller för samverkan i utbildning för informationskompetens
- ämnesbaserade informationsresurser på nätet
- självinstruerande kurser
- elektronisk kurslitteratur och andra läromedel samt utbildningsrelaterad publicering
- stödsystem för studenter och lärare i samverkan med bibliotekarier

“Gör särskilda satsningar på pedagogik och IT-pedagogik för bibliotekarier och ge möjlighet för bibliotekarier med undervisningsuppgifter att delta i annan lärarfortbildning på lärosätena

“Stimulera nyrekrytering till högskolebiblioteken av medarbetare med annan specialkompetens än bibliotekariens, till exempel pedagoger, tekniker, studenthandledare, PR-folk och informatörer

“Utöka antalet studenter och platser för fortbildning vid utbildningarna för biblioteks- och informationsvetenskap i landet i syfte att trygga en säker tillgång till högskolebibliotekens framtida kompetensbehov av medarbetare

För utveckling av biblioteken i lärosätets och högskolans organisation och infrastruktur föreslås:

.. Utökad samverkan på lokal nivå mellan biblioteken och olika aktörer inom ICT-området för förändring av biblioteken mot uppbyggnad av helt nya typer av lärandemiljöer av typ Learning Resource Centers. En nationell plan för utbyggnaden av högskolebiblioteken i denna riktning bör utarbetas.

.. Ökad lokal tillgänglighet för informationsresurserna vid de befintliga högskolebiblioteken, till exempel flexibelt öppethållande, bättre dator tillgång för studenterna och introducerande kurser för alla användare

.. Ökad integration mellan bibliotek och utbildningsanordnare i vardagsarbetet för att anpassa den vetenskapliga informationsförsörjningen till det pedagogiska arbetet

.. Ökat samarbete mellan BIBSAM och övriga lokala och nationella aktörer på ICT-området för uppbyggnad av nationellt och internationellt samordnade informationsresurser online (ämnesportaler och gränssnitt för databaser och elektroniska tidskrifter etc.)

3 Studenternas bibliotek: en bakgrund

3.1 Högskolebibliotekens nya roller

Att biblioteket fått en ny roll i den pedagogiska processen under 1990-talet har ännu inte alla inom den svenska högskolan uppmärksammat. Många lärare och studenter – och även beslutsfattare på olika nivåer – ser än idag högskolans/universitetets bibliotek som ett ställe där man lånar böcker och där arbetet med de lokala samlingarna står i centrum för bibliotekspersonalens primära intresse.

Begreppet ”högskolebiblioteket” döljer förvisso inrättningar av mycket olika slag: Här finns de som brukar kallas forskningsbiblioteken, de stora universitetsbiblioteken – vissa med mycket tunga kulturarvsuppgifter – och de specialiserade fackhögskolorna i teknik och medicin, alla traditionellt riktade mot forskningens behov av informationsförsörjning. Här finns också de nyare högskolornas bibliotek med blygsammare samlingar för i huvudsak utbildningens behov men med expanderande uppdrag på forskningens område. Bakom ”biblioteket” döljer sig dessutom mycket skiftande organisationer – allt ifrån det fysiskt sammanhållna biblioteket till huvudbiblioteket med många filialer eller institutionsbibliotek till bibliotek anpassade till decentraliserade campus och bibliotek i nätverk. Dessutom uppträder biblioteket virtuellt över datornätet med en rad tjänster, som kompletterar och i många fall ersätter det fysiska bibliotekets service. I denna rapport behandlas de 39 egentliga högskolebiblioteken – vart och ett en föreskriven inrättning vid de 39 svenska universiteten och högskolorna. Att det därutöver finns ett antal statliga bibliotek som används av forskare och studenter och att landets folkbibliotek i betydande utsträckning används även av studenter bör här nämnas, men ligger vid sidan av denna rapportens huvudlinje.

Få av högskolans inrättningar har under 90-talet genomgått en så radikal förändring som högskolebiblioteket. De traditionella uppgifterna att leverera dokument har kraftigt förändrats och effektiviserats genom datoriserade bibliotekssystem. Detta har revolutionerat och rationaliserat bibliotekens inre arbete och gett alla användare stora kvalitetsvinster. Biblioteken har dessutom blivit portar till alla typer av elektronisk information och bidrar själva till att tillgängliggöra och ordna de digitala informationsresurserna för forskare och studenter över de lokala nätverken. I dessa nya uppgifter ligger också en ny pedagogisk roll riktad både mot studenter och lärare: att tillhandahålla de redskap, insikter och färdigheter som krävs för att idag orientera sig i det nya informationslandskapet.

Denna förändringsprocess har inte bara varit teknisk, utan biblioteken har också på ett genomgripande sätt fått nya användare. Framför allt har det fysiska biblioteket ändrat karaktär och blivit *studenternas bibliotek*. I den stora satsningen från statsmakternas sida under 90-talet på att fördubbla antalet studenter i den svenska högskolan har biblioteken spelat en viktig roll som stödjande studiemiljöer.

I denna rapport har sammanfattningen och förslagen redan redovisats i kapitel 2.

Den följande framställningen i kapitel 3 inriktas på att ge en något fylligare redovisning av det tidiga 90-talets fokusering på de högskolepedagogiska frågorna och den diskussion inom högskolebiblioteken som resulterade i utredningen om ”studenternas bibliotek”. Detta kapitel följer därför en i huvudsak kronologisk disposition.

3.2 1990-talets nya utbildningssatsningar

Utbildning i kris

Den stora högskoleutredningen vid 90-talets början, kallad Grundbulten, hade som bekant sitt huvudsyfte att säkra högskoleutbildningens kvalitet. Bakgrunden är väl känd. Över hela västvärlden ökade under 1980-talet trycket på den högre utbildningen. Det handlade både om att ta emot fler studenter i ett allt mer omfattande högskolesystem och om resurserna och kvalitén i utbildningen.

Inte minst i den anglosaxiska världen hade universiteten hamnat i kris. Dels handlade det om förtroendet för att högre utbildning verkligen skulle ge de jobb individen eftersträfvade och inte i stället resultera i arbetslöshet och osäkerhet om framtiden. Ur samhällssynpunkt såg ekvationen inte heller särskilt lätt ut. Det nya internationella kunskapssamhället krävde en generell kunskaphöjning och genom ökad utbildning och breddad kompetens skulle den enskilda nationen klara konkurrensen. Fler studenter måste därför igenom de högre utbildningssystemen. Och det måste ske utan att egentligen spränga de offentliga utgiftstaken. Nu gällde ett helt nytt koncept: massutbildning istället för elitutbildning. Det ställde nya krav på lärarpersonalen, på nya lokaler och nya högskolor, men också på förnyelse av de pedagogiska metoderna. Det behövdes en ny rationell infrastruktur, baserad bl a på informations- och kommunikationstekniken, nya stödfunktioner och en helt ny ekonomisk medvetenhet hos högskolans aktörer.

I Grundbultens förslag 1991/92 fanns - vid sidan av de centrala frågorna om studenternas och lärarnas villkor i grundutbildningen - ett avsnitt om vissa stödresurser för det pedagogiska arbetet. Det handlade om organisationen av pedagogiskt utvecklingsarbete, om bibliotek och information och om datorer i utbildningen. Alla dessa tre frågor skulle hamna i fokus under det fortsatta 90-talet liksom den övergripande frågan om kvalitet och kvalitetssäkring. Och för biblioteken handlade det naturligtvis om bibliotekens möjlighet att utveckla sin service för studenterna.

Grundbultens uppmärksammande av biblioteksområdet hade förebilder i den internationella debatten om högre utbildning och forskning. Frågorna om hur den nya IT-utvecklingen skulle påverka den vetenskapliga informationsförsörjningen fanns redan på agendan. Inte minst i USA såg universitetsföreträdare med stor oro på hur bibliotekskostnaderna ökade, samtidigt som vetenskapssamhällets kontroll över den egna vetenskapliga produktionen minskade. Osäkerheten om vem som skulle kontrollera den nya elektroniska informationshanteringen var också stor. Man önskade ett ökat samarbete och en ökad integration mellan universitet och bibliotek. Flera uppmärksammade internationella rapporter på området presenterades under 90-talets början. Parallellt med Grundbultsarbetet gjorde en brittisk biblioteksexpert, Dr. Maurice Line, en studie kring de nordiska högskolebibliotekens situation på uppdrag av Nordinfo. En del av Lines påpekanden gav genomslag i Grundbultens egna slutsatser och rekommendationer på biblioteksområdet. I USA redovisades 1992 en betydelsefull utredning om universitetsbibliotekens situation i den s k "Mellon-studien". I Storbritannien pågick en stor översyn om högskolebibliotekens roll, som 1993 resulterade i den s k Follett-rapporten med direkt sikte på breda IT-satsningar vid universitetsbiblioteken för att stödja studenternas biblioteksanvändning och -service. Biblioteksfrågorna stod på dagordningen. Alla hade på känn att stora förändringar stod för dörren. Omfattningen hade man ännu ingen aning om.

Grundbultens biblioteksutredning

Grundbulten började sitt arbete våren 1989. Under utredningens gång beslöt man att studera några specialfrågor lite närmare. Biblioteksfrågorna bedömdes kräva en särskild studie och lämnades hösten 1990 över till bearbetning av en särskild arbetsgrupp. Gruppens analys redovisades i rapporten *En kreativ studiemiljö – högskolebiblioteket som pedagogisk resurs* (SOU 1991:72).

Utredningen visar på en rad brister i högskolans biblioteksplanering, men också på en rad viktiga initiativ som tagits av biblioteken.

I Sverige hade den omfattande utbyggnaden av de nya regionala högskolorna genom reformen 1977 skett utan att närmare analysera biblioteksbehoven. Biblioteksresurserna fanns i huvudsak vid universiteten där forskningen skulle bedrivas och det förutsattes att universiteten även fortsatt genom fjärrlån skulle tillgodose de mindre högskolornas litteraturbehov. Uppenbart var att utbildningens behov av biblioteksresurser var tänkt att tillfredsställas med hjälp av kurslitteratur av standardtyp. Med detta menas att utbildningen i huvudsak utgick från fastställda litteraturlistor och ett minimum av uppsats- eller rapportarbeten, som krävde andra och bredare biblioteksbehov. Dessa förutsättningar präglade fortfarande på 80-talet såväl universitetens som de mindre högskolornas bibliotek.

Verkligheten hade emellertid hunnit ifatt denna gammaldags konstruktion. Vid *de mindre högskolorna* fanns ett ökande missnöje - inte bara hos studenterna utan kanske än mer hos lärarna - över den torftiga vetenskapliga informationsmiljön. Vid *de etablerade lärosätena* fanns andra problem. Frågan om centralbibliotekens funktion som forskningsbibliotek eller som studentbibliotek hade stått på dagordningen sedan 1960-talets slut. Man hade hittat en del provisoriska lösningar genom att göra särskilda studentbibliotek. Men biblioteksfrågorna för studenterna hade egentligen inte haft någon prioritet. Detta blev under åren kring 1990 uppenbart när studentantalet - ofta med nya typer av studenter - återigen rakade i höjden utan att effekterna för biblioteken hade analyserats.

Högskolebiblioteket, menade arbetsgruppen, bör - med stöd från lärare och uppdragsgivare - spela en viktig och strategisk roll i det pedagogiska arbetet. Biblioteket som ett redskap i studenternas studierarbete är en nästan outnyttjad - eller i alla fall otillräckligt utvecklad - resurs. Arbetsgruppen pekade därvid på det uppenbara behovet av att på ett helt nytt sätt integrera biblioteket i den dagliga undervisningsverksamheten. Inte minst som resultat av nya pedagogiska metoder, där studentens egen aktivitet står i centrum, måste biblioteket på ett helt nytt sätt tas i anspråk som stöd och resurs för studentens studierarbete, menade arbetsgruppen. Bibliotekens utvecklingsarbete med datoriserade rutiner hade dessutom drastiskt höjt effektiviteten i det interna traditionella biblioteksarbetet, den del av biblioteksverksamheten som rör den rena litteraturhanteringen. De stora biblioteken, som vid denna tid alla infört datoriserade rutiner för sökning och lån hade aldrig annars klarat studentanstormningen. Vid de mindre högskolorna pågick vid denna tid implementeringen av de nya biblioteksdatorsystemen för fullt.

Högskoleutredningens huvudbetänkande anslöt till arbetsgruppens synpunkter. De direkta förslagen kom att handla mest om de konkreta fysiska förutsättningarna för högskolebibliotekens stödinsatser:

- *Det är nödvändigt att rusta upp högskolans bibliotek till internationell standard, inte minst biblioteken vid de nya högskolorna. Även om det är ett medvetet avsteg från det decentraliserade resursbestämmandet för varje högskoleenhet, bör regeringen göra en översyn av bibliotekens resurssituation.*
- *Lärarpersonalen måste få bättre förutsättningar för att kunna utnyttja bibliotek och andra informationsresurser*
- *Imålen för högskoleutbildning skall ingå att alla studenter måste ges kunskaper och färdigheter i att använda bibliotek och andra informationskällor.*
- *Vid planering av bibliotekslokaler bör studenternas behov av läsplatser och grupprum beaktas.*

Bibliotekens initiativ

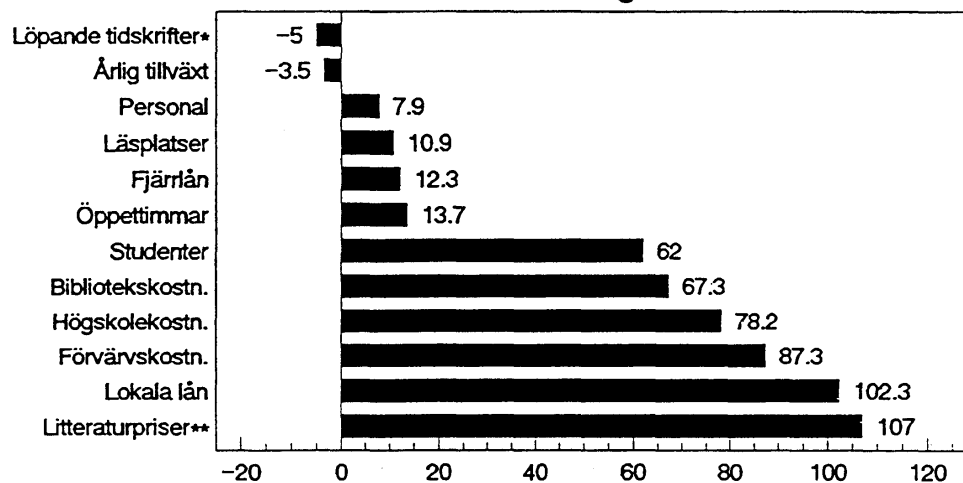
Grundbulten hade gett uppmärksamhet åt biblioteksfrågorna, men något konkret genomslag i form av särskilda förslag på området fanns inte med i propositionen 1992/93:1. I detta läge beslöt sig bibliotekscheferna vid universiteten och specialhögskolorna att ta upp en kritisk diskussion med universiteten och statsmakterna. Hösten 1993 initierade de stora biblioteken i samverkan med BIBSAM (Kungl. bibliotekets enhet för bl a samordning av forskningsbiblioteken) *den första högskolebibliotekskonferensen*, en form för dialog mellan biblioteken och deras uppdragsgivare, som sedan årligen anordnats. På agendan stod bibliotekens eftersatta situation med ökat studenttryck och stora förändringar genom ny teknik. Bibliotekscheferna uttryckte sin oro för att universitets- och högskoleledningarna inte förstod bibliotekens problem i en decentraliserad högskola och deras betydelse som pedagogisk resurs i den framväxande massutbildningen. Man ansåg även att ledningarna saknade ”beställarkompetens” när det gällde studenternas behov och att de satt fast i gamla bibliotekskoncept. Detta togs inte helt välvilligt upp av seniora rektorer. Men det hade förmodligen en viss effekt. Vid konferensen ventilerades också de svårigheter, som de nya små högskolebiblioteken hade, liksom de stora bibliotekens resursproblem i spänningen mellan lokal finansiering och de omfattande nationella uppgifterna för fjärrlån. På sätt och vis satte denna konferens, med deltagande av tunga företrädare för departement, universitet och högskolor, för första gången på länge högskolebiblioteken ”på kartan” och lyfte upp till diskussion de strukturella och ekonomiska problem som biblioteken fångats i.

Två konkreta reaktioner skall särskilt nämnas. Kungl. biblioteket och dess samordningsorgan för de statliga forskningsbiblioteken, BIBSAM, fick av regeringen i uppgift att vart tredje år rapportera utvecklingen på området - en slags försäkring för att biblioteksfrågan trots all decentralisering även bevakades centralt. Det andra var att BIBSAM – med regeringens allmänna uppdrag i ryggen - tog initiativ till en utredning om högskolebibliotekens situation. I årsskiftet 1994/95 drogs arbetet igång och i slutet av 1995 redovisades en rad rapporter under huvudrubriken ”*Studenternas bibliotek*”. Denna utredning fångade upp de helt nya förutsättningar som skapats genom studentökningen, IT-utvecklingen och decentraliseringen av högskolornas utbildningsuppdrag. En rad av utredningens resultat är fortfarande grundläggande för att förstå den nya situationen. Här tecknas högskolans pedagogiska uppdrag att ge studenterna en särskild informationskompetens och förutsättningar och redskap att arbeta i en nytt informationsteknologisk infrastruktur. Två av delrapporterna har sin speciella tyngd genom sin dokumentation av studenternas syn på biblioteken och av det faktiska resursläget för biblioteken.

3.3 ”Studenternas bibliotek” - utredningens resultat och förslag

I delstudien ”*På lika villkor*” (Jakob Harnesk) analyserades bibliotekens ekonomiska förutsättningar. Det konstaterades att under perioden 1988/89 till 1993/94 hade studentantalet och antalet lokala lån fördubblats, personalen var i stort oförändrad, men biblioteken hade tvingats minska sina inköp av böcker och tidskrifter. Vid de större lärosätena ökade fjärrutlånen. Rapporten erbjuder en dyster läsning om hårt arbetsbelastade bibliotek med undermåliga resurser och otillräckligt stöd från uppdragsgivarna för att hantera studentexplosionen.

Universitets- och högskolebiblioteken 1988/89 – 1993/94 Förändringar i %

* Avser 1994-1995 ** Avser 1990-1994

I delrapporten *"Tusen studenter om biblioteket – vanor, attityder och krav"* (Lars Höglund m fl) konstateras bland annat att

- *Studenterna har gjort biblioteket till sin arbetsplats*
- *Det är en myt att man bara läser medhavd kurslitteratur*
- *Flertalet studenter är relativt flitiga biblioteksbesökare*
- *Studenterna behöver mer utbildning om hur man använder bibliotek och informationsresurser*
- *Man vill ha fler grupparbetsplatser och läsplatser i bibliotek*
- *Vid de mindre högskolorna klagar man på utbudet av litteratur*
- *Man vill ha bättre tillgång till datorer – även på bibliotek*
- *Studenterna anser att informationssökning och biblioteksanvändning kommer att ha stor betydelse i den kommande yrkesverksamheten*
- *77% av studenterna upplever att lärarna inte alls eller ganska litet stimulerar till biblioteksanvändning och informationssökning*

I delrapporten *"Högskolebiblioteket i en lärande miljö"* (Krister Hansson och Kerstin Simberg) görs en uppföljning av förslagen i Grundbultens biblioteksrapport. De konstaterar att mycket återstår vad gäller bibliotekens integration i utbildningen och vad gäller att finna bra former för att utveckla studenternas allmänna informationskompetens. Ett bättre samarbete måste till mellan lärare och bibliotekarier och studenterna måste få bättre kunskaper i hur man söker, värderar och utnyttjar vetenskaplig information. Här måste bibliotekarierna utveckla sin pedagogiska kompetens. I delrapporten *Babels bibliotek: Informationsteknik ur studentperspektiv* (Frans Lettenström) lanseras synpunkten att studenterna bör få minst samma möjligheter som lärarna att arbeta med de modernaste IT-redskapen. Biblioteken har härvid stora bidrag att ge och bör ligga i täten av den tekniska utvecklingen. Här läggs förslag om att utveckla datorstöd och datorsamkommunikation för studenterna, kursrelaterade elektroniska informationstjänster, WWW-baserade gränssnitt, elektronisk publicering och åtgärder för att nationellt samordna licenser för databaser – i allt ett avancerat informationsteknologiskt program för 90-talet.

I utredningens sammanfattande slutrapport, som sammanställdes av Jan Hagerlid vid BIBSAM, gavs en rad perspektiv och rekommendationer, riktade både till nationell och lokal nivå, såväl till högskolornas ledningar som till utbildningsansvariga och biblioteken själva. Vissa delar av verksamheten vid högskolebiblioteken bedömdes vara krisartade, framför allt för de nya högskolornas bibliotek. I övrigt dominerar de mer framtidsinriktade rekommendationerna. Sammanfattningsvis drar utredningen följande slutsatser:

- ❑ *Studenternas förmåga att söka, kritiskt värdera och kreativt utnyttja information – deras **informationskompetens** – är avgörande för en hög utbildningskvalitet, inte minst i perspektivet av ett självstyrkt och livslångt lärande. Informationskompetens bör tas upp i alla högskolors måldokument. Utbildning i informationssökning och bibliotekskunskap – även för lärarna – bör byggas ut och integreras bättre i ämnesutbildningen.*
- ❑ *Studenterna bör få samma reella möjligheter att använda elektroniska informationsresurser och IT-verktyg som lärare och forskare. Onödiga restriktioner bör tas bort. Tillgången till kommersiella databaser kan förbättras genom nationell upphandling. Försök med elektroniska läromedel bör understödjas.*
- ❑ *Biblioteket måste på allvar utnyttjas som en pedagogisk resurs och komma in på ett självklart sätt i högskolans planering. Samarbetet mellan lärare och bibliotekarier måste ges fastare former.*
- ❑ *Högskolorna måste prioritera bibliotekspersonalen och dess kompetensutveckling, särskilt i fråga om informationsteknik och pedagogik. Personalen har nyckeln till dagens globala informationsresurser.*
- ❑ *Även i den elektroniska eran behöver biblioteken byggas ut som mötes- och arbetsplatser inom högskolan.*
- ❑ *En intensifierad upprustning av de nya högskolornas bibliotek måste till. Med nuvarande skillnader i biblioteksstandard går det inte att bedriva utbildning av hög och likvärdig kvalitet i alla delar av landet.*
- ❑ *Biblioteken bör främja en allmän och vidsträckt tillgång till information oavsett ursprung och media. Det ökade beroendet av elektronisk information under kontroll av starka kommersiella aktörer kan innebära en reellt inskränkt tillgång för dem som inte har råd.*

Man kan säga att "Studenternas bibliotek" var ett inlägg från bibliotek i stark förändring, ett försök att uppmärksamma, dokumentera och formulera en helt ny situation. Frågan var om detta budskap skulle uppfattas i det kraftiga brus som alla andra förändringar i den svenska högskolan skapade vid denna tid.

4 Studenternas bibliotek – en uppföljning

I detta avslutande kapitel 4 redovisas och diskuteras vad som har hänt under perioden 1996-2001. Dispositionen följer – efter en inledning som berör de omedelbara reaktionerna på utredningen om ”Studenternas bibliotek” och den därmed breddade biblioteksdebatten - en huvudsakligt tematisk uppläggning med fokus på vissa aktuella huvudfrågor för bibliotekens utveckling i anslutning till de huvudförslag som utredningen redovisade.

Även dessa avsnitt koncentreras på förändringarna för studenternas vidkommande och på högskolebibliotekens nya roll som en aktiv part och medaktör i den pedagogiska processen. Vissa bredare strukturfrågor för biblioteken berörs i sitt sammanhang. För konkreta förslag hänvisas till sammanfattningen i kapitel 2.

4.1 Reaktioner på ”Studenternas bibliotek”

Biblioteksstrategier på nationell nivå

Med ”Studenternas bibliotek” hade BIBSAM markerat sin strategiska roll som högskolebibliotekens samordnare. Rapporten spreds brett i den svenska högskolan och kom också att utgöra den första treårsrapporten till regeringen.

En svårighet i BIBSAMs aktioner gällde vem som skulle vara målgrupp för alla dessa informationsinsatser om bibliotekens situation. Som central myndighet låg det nära till hands för BIBSAM och KB att prioritera regering och utbildningsdepartement för att på den vägen åstadkomma resultat. Utredningen kom också – vilket är en ganska ovanlig åtgärd – att rekommenderas till universitet och högskolor i en särskild statssekreterarskrivelse till rektorerna vid universiteten och högskolorna. Någon remiss i vanlig ordning till lärosätena blev det dock inte. Men departementet skulle under några år ägna en viss uppmärksamhet åt biblioteksfrågorna.

I den socialdemokratiska regeringen där Carl Tham var utbildningsminister och Göran Löfdahl statssekreterare i utbildningsdepartementet fanns det dessutom ett aktivt intresse för biblioteksfrågor, som bland annat tog sig uttryck i bibliotekslagens tillskyndande och tillkomst 1997. Lagen var vid sin tillkomst i första hand en skyddslag för de kommunala biblioteken. Indirekt påverkade lagen även universitets- och högskolebiblioteken genom att tydliggöra dessa biblioteks karaktär av offentliga bibliotek och medverkande delar i det samlade svenska biblioteksväsendet. I sak var detta ingen nyhet utan lagen kodifierar på denna punkt gällande svensk praxis.

Man tog dessutom initiativ från utbildningsdepartementets sida till att förtydliga Kungliga bibliotekets centrala samordningsroll för det svenska biblioteksväsendet. Innehållet och ”aktionsnivån” i en sådan samordningsroll är dock inte särskilt tydligt formulerat. Regeringens uppdrag till högskolemyndigheterna brukar ju numera anges mer i detalj i de långsiktiga forskningspropositionerna. Dessa har under de senaste åren innehållit en del vackra ord om bibliotekens uppgifter, men generellt inga öronmärkta medelsanvisningar till högskolebiblioteken eller andra avvikelser från den gällande decentraliserade beslutsstrukturen inom högskolan. Några undantag finns: de särskilda pengarna till uppbyggnaden av biblioteken vid högskolan på Gotland, på Södertörn och i Malmö. Därutöver har det gått vissa medel från departementet som extraanslag till KB/BIBSAM avsedda för att subventionera lärosätenas och BIBSAMs kostnader för centrala licenser i ”ett övergångsskede”. Uppbyggnaden av biblioteken vid Södertörn och vid högskolan i Malmö, där regeringen visade särskild uppmärksamhet åt biblioteksfrågorna och engagerade en rad experter i planeringen, illustrerar svårigheten att hantera högskolebibliotekens frågor i en decentraliserad struktur. Ingen av 90-talets regeringar har nappat på högskoleutredningens

förslag att nationellt och samordnat särbehandla biblioteksfrågorna. Initiativ till en mer samordnad nationell högskolepolicy på biblioteksområdet eller när det gäller vetenskaplig informationsförsörjning i allmänhet har heller inte aviserats.

BIBSAM treårsrapport 1998

Det direkta ansvaret för hur högskolebiblioteket drivs och utvecklas ligger hos det enskilda lärosätet. Frågan är i vilken utsträckning beslutsfattarna inom de svenska universiteten och högskolorna tagit till sig resultaten och rekommendationerna från utredningen. Den statistiska treårsrapporten från BIBSAM (sammanställd av Henrik Åslund i december 1998) ger vissa data från 1997 och visar att utnyttjandet av de svenska högskolebiblioteken har fortsatt att öka (lokallånen med 66% och fjärrlånen med 26%).

Men nu ökar också resurserna vid de mindre och mellanstora högskolebiblioteken. Nu finns vid dessa högskolor utrymme för ökade litteraturförvärv, öppettider, läsplatser och personalresurser. Man kan säga att resursmässigt har trenden vänt för biblioteken vid de mindre och medelstora högskolebiblioteken.

För fackbibliotek och universitetsbibliotek är situationen mer mångtydig. Utnyttjandet fortsätter att öka men budgetutvecklingen är inte lika positiv och servicenivån är svårare att upprätthålla. De generella besparingarna från 1995 och framåt slår även mot biblioteken. Vid de stora fackhögskolorna har man stora problem med de allt dyrare vetenskapliga tidskrifterna och under perioden minskar antalet utländska tryckta tidskrifter med nästan en tredjedel.

I en artikel i skriften *Börjar grundbulten rosta? En debattskrift om grundutbildningen i högskolan* (Gellerstam 1999), har jag närmare kommenterat biblioteksfrågornas utveckling under 90-talet och - utöver BIBSAMs treårsrapport - byggt min framställning på uppgifter från bibliotekscheferna och fått ta del av vissa uppgifter som debattbokens redaktör Håkan Westling samlat in ifrån rektorerna. Resultaten är följande.

Trenderna i BIBSAMs statistiska bild 1998 förstärks. De mindre och medelstora högskolornas relativa resursförbättringar består. De nya universiteten ser seriöst på sina bibliotek. Fackhögskolorna och universitetsbiblioteken har stannat på en oförändrad eller minskad nivå. Besparingar har slagit hårt vid vissa äldre lärosäten. Förändringarna vid de mindre högskolorna är de mest påtagliga. De mindre högskolornas bibliotek har haft en positiv utveckling och biblioteken har tagits i anspråk på ett helt nytt sätt. På flertalet ställen har man dessutom byggt nya anpassade bibliotek med bättre studieutrymmen, plats för ICT-redskapen och för den del av personalen som arbetar med information och utbildning. I statistiken för 1997 kan man se att tillgången på läsplatser/studieplatser på bibliotek har förbättrats kraftigt. Det går nu bara 14 studenter på varje studentarbetsplats och framför allt de mindre högskolorna har gjort stora insatser på detta område. På universitetsbiblioteken varierar det från 7,9 studenter per plats (Uppsala UB) till 29,5 studenter per plats (Lunds UB).

Det är naturligtvis svårt att i dessa omedelbara förändringar peka på direkt påverkan från utredningen om "Studenternas bibliotek". Utredningar, som inte följs av ekonomiska incitament eller av från central nivå öronmärkta resurser, brukar ha begränsad genomslagskraft i den svenska högskolan. Men det är uppenbart att biblioteken själva sett utredningsförslagen som underlag för eget agerande och för egna strategier. Redan under 90-talets början och under de år utredningen om "Studenternas bibliotek" togs fram, fanns i stora drag ett aktionsprogram, byggt på förslagen i Grundbultens biblioteksutredning. Det är under alla omständigheter påtagligt att de mindre och medelstora högskolorna, för vilka frågorna om utbildningskvalitet och studenttillfredsställelse vid denna tid har särskild tyngd, nu insett bibliotekets strategiska betydelse. Betydligt svårare har det varit att mer omedelbart skapa en ny syn på biblioteken vid de traditionel-

la lärosätena. Här har de gamla synsätten på forskningsbiblioteket och forskarnas mer individuella förhållningssätt till biblioteket fortfarande ett starkt grepp.

4.2 Biblioteksdebatt och verksamhetsanalyser

Biblioteksdebatten inom den svenska högskolan under 1990-talets början var i långa stycken ett internt och praktiskt inriktat samtal mellan bibliotek av samma storlek och tradition. Praktiska frågor om införande av datoriserade bibliotekssystem och hur lokalbehoven skulle lösas stod i fokus. Vissa frågor, framför allt frågan om hur fjärrlån skulle bekostas och hanteras och BIBSAMs arbete med ansvarsbibliotekssystemets uppbyggnad, kom dock att uppfattas som mer generella problem och samlade biblioteken och BIBSAM till gemensamma åtgärder. I Grundbulletens och BIBSAMs biblioteksutredningar kom perspektivet att breddas till för alla högskolebibliotek generella frågeställningar och strategier. Kring formuleringarna och diskussionerna om bibliotekens nya uppgifter för studenterna kunde alla bibliotek delta och bidra. Under 1990-talet breddas biblioteksdebatten successivt. Ett första steg är att de mindre högskolebiblioteken hamnar i fokus. Ett andra steg är att biblioteksdebatten vidgas till bibliotekens uppdragsgivare. Jag ger i det följande några exempel på denna process.

De mindre högskolebiblioteken – från några år in på 90-talet försedda med slagkraftiga redovisningar från BIBSAM - kunde visa på hur eftersatta biblioteksresurserna i verkligheten var. Verkningsfulla i detta sammanhang var också UHÄs/Högskoleverkets bedömningar om examensrättigheter vid de nya högskolorna och de särskilda krav som därvid ställdes på biblioteksresurserna. Vid de nya högskolorna var biblioteksfrågan på väg att bli en allmän kvalitetsfråga – en fråga om akademisk kvalitet, som förutsatte fungerande informationsförsörjning både för studenter och för lärare/forskare. Vid mitten av 1990-talet förstärks en utveckling vid de mindre högskolorna som kan beskrivas som *akademisering* med mönster hämtade från universiteten och deras forskningsmiljöer. Vid alla bibliotek finns nya biblioteksbyggnader eller planer på utbyggnad av bibliotekslokalerna. Med ökning av studentantalet med ofta mer än 100% och med de nya resurser studentplatserna förde med sig, fanns nu de ekonomiska förutsättningarna för en upprustning även på biblioteksområdet. Det förefaller som högskoleledningarna sett detta som strategiska satsningar också inför statsmakternas signaler om ökade forskningsresurser och prövningar om universitetsstatus för de expanderande nya högskolorna.

Vid de större universitets- och fackhögskolebiblioteken hade det inledande 1990-talets biblioteksutveckling styrts av satsningar på nya bibliotekssystem och avancerade nya tekniska stödsystem för bibliografisk information och på viss nybyggnation. Den 60-procentiga ökningen av studenterna vid de stora lärosätena uppfattades inte som lika dramatisk och kom i stor utsträckning inledningsvis att läggas på studiet av fristående kurser inom humaniora och samhällsvetenskap. Resurstillskotten bidrog till att även biblioteken kunde få del av pengarna, framför allt till åtgärder som gällde teknik och databaser. IT-euforin var allmänt utbredd. I början av 90-talet fanns en allmän uppfattning hos många planerare och beslutsfattare inom högskolan att det traditionella biblioteket hade en begränsad framtid, men att tekniksatsningar under alla omständigheter var nyttiga och innebar rationaliseringar i verksamheten.

1995 signaleras från statmakterna att *de ekonomiska problemen* i statsfinanserna nu måste få genomslag också på högskoleområdet. Detta sker mitt i en exempellös expansion av antalet högskoleplatser. Trots generella besparingar, reduceringar av studentpengen, tillbakadragande av tidigare särskilda satsningar på ökat studentantal just vid universiteten och en hårdare styrning av utbildningsplatserna, dels mot teknik och ekonomi, dels mot de nya högskolorna skulle verksamheten fortsatt inriktas mot att klara en fördubblad utbildningsverksamhet inom högskolan. För flera av de stora universitets- och högskolebiblioteken har denna utveckling medfört

resursmässiga nedskärningar och i vissa fall stora förändringar i verksamhet och ansvar. Detta äger rum samtidigt som biblioteken haft sin mest intensiva verksamhetsbelastning i historisk tid. I detta sammanhang är emellertid syftet att peka på att de ekonomiska problemen också hade en annan effekt: de tvingade fram en generell diskussion om bibliotekens resurser och målsättningar som, förutom biblioteken själva, berörde finansiärer och uppdragsgivare. De drev också fram ett nytt ansvarstagande från fakulteter och universitetsledning. Dessa samtal fördes naturligtvis inte under de bästa betingelser. Problemet var att denna helt ekonomiskt betingade diskussion ofta styrdes av kortsiktiga särintressen (både från bibliotekets och olika uppdragsgivares sida) och att spänningar och otydligheter i organisation och i vaga ansvarsförhållanden inte skapade något bra underlag för långsiktiga lösningar.

Organisationsdebatterna i Uppsala och Lund – som båda ledde fram till delvis nya biblioteksstrukturer vid de klassiska universiteten – innehåller många olika ingredienser. I detta sammanhang kan man framför allt peka på att biblioteksfrågorna lyfts upp på universitetens lednings- och styrmivå och att de för första gången i modern tid görs till föremål för långsiktiga analyser, internationella jämförelser och oberoende utvärderingar. Detta är ett stort framsteg i en biblioteksdebatt som tidigare antingen förts internt bland biblioteken, styrts av ekonomiska tillfälligheter eller grundats på bristande eller gamla kunskaper om biblioteksbehoven inom högskolan. Här finns också ett material som på ett mer generellt sätt blir användbart för den framtida planeringen och som beskrivs på lärosätets villkor (Gellerstam 2000). Bland annat finns här och vid flera andra universitet och högskolor *användarundersökningar* med stor räckvidd för förståelsen både av skillnaderna i olika användarmönster och av det moderna bibliotekets komplicerade struktur. Sedan 90-talets början har bibliotekets egna användarundersökningar varit en del av varje högskolebiblioteks kvalitetsprogram och från ett flertal universitets- och högskolebibliotek, framför allt de större, finns rapporter. Normalt har denna typ av utvärderingar betraktats som ett led i det interna planeringsarbetet och biblioteket självt har genomfört undersökningarna. Det gäller till exempel de första stora undersökningarna från Göteborgs och Stockholms UB i början av 90-talet. Från senare datum finns sådana undersökningar från biblioteken vid t ex Lantbruksuniversitetet, Handelshögskolan i Stockholm, Karolinska institutet, Karlstads universitet och Mälardalens högskola.

Under senare år uppträder en delvis ny typ av ”externa” analyser. Den i detta sammanhang grundläggande är naturligtvis delrapporten ”*Tusen studenter om biblioteket: vanor, attityder och krav*” i utredningen om ”Studenternas bibliotek”. Till denna grupp kan man föra ett antal magisteruppsatser vid landets bibliotekarieprogram. Här kan särskilt nämnas en jämförelse mellan fyra större högskolebibliotek från 1998 (Peterson 1998) och en rad specialstudier kring studenternas biblioteksanvändning. Dessa uppsatser från utbildningarna i Borås, Lund, Uppsala och Umeå har sammantaget en sådan bredd och variation i aspekterna att de utgör en viktig bas för analysen av hur biblioteken utvecklat sin studentservice under 90-talet. I artikeln ”*Studenter om studenter och bibliotek*” har Birgitta Olander vid biblioteks- och informationsvetenskap i Lund använt ett urval av magisteruppsatser för en analyserande översikt över en rad problem och erfarenheter i utvecklingen av bibliotekstjänster för studenter (Olander 2001). Jag kommer också att använda mig av en alldeles nyligen publicerad magisteruppsats från Lund: Linda Karlssons ”*Högskolebiblioteket i den pedagogiska processen*” (Karlson 2001). Den analyserar den aktuella pedagogiska debatten om biblioteken och *informationskompetensen*, vad begreppet innefattar och hur biblioteken förhållit sig till sina nya utbildningsuppgifter.

Av stort intresse för sina analyser av grupperns förhållningssätt till bibliotekens nya verksamhetsområden är den så kallade *Biblioteksbarometern 2000*. Den är den mest omfattande externa svenska användarundersökningen på senare år och är riktad till både lärare, doktorander och studenter vid alla delar av Lunds universitet och är genomförd av Lunds universitets utvärderingsenhet (Lindberg-Sand 2001). Undersökningen tar sikte på generella mönster i informa-

tionsanvändningen, intresserar sig också för ”icke-användarna” och undersöker användarnas bedömningar av vikt och tillfredsställelse vad rör bibliotekstjänster. Fördelen med denna senare typ av undersökningar – utförda av externa observatörer – är att de ofta har ett tydligt användarperspektiv och intresserar sig för den samlade lärandeprocessen. Bibliotekens egna undersökningar tenderar - rimligt nog - ofta att fokusera på de faktiska användarna, på bibliotekstjänsterna och bibliotekets roll som ”utförare”.

Vid högskolebibliotekskonferensen hösten 2000 var temat ”Bibliotekarierna, lärarna och det flexibla lärandet”. Eva Hesselgren Mortensen presenterade i detta sammanhang en kritisk analys över biblioteksstrategier under 90-talet under rubriken ”*Det flexibla lärandet – vårt eget och andras*” (Hesselgren Mortensen 2001). Huvuddiskussionen gäller hur biblioteken skall kunna motivera sin verksamhet inte bara för studenterna – som har en positiv grundinställning – utan också för lärare och forskare, som ställer sig mer tveksamma. Jag återkommer till denna artikel i rapportens sista avsnitt. Jag kommer också att referera till egna debattartiklar under senare år.

Rapportens enkätundersökning

För att få en fylligare bild av utvecklingen fram till idag skickade jag i mars 2001 ut en enkät till de 39 universitets- och högskolebiblioteken i landet. Enkäten utgår från de 35 konkreta rekommendationer som presenterades i utredningen ”Studenternas bibliotek” och dessa rekommendationer och förslag har följs upp i ett huvudsakligen kvalitativt inriktat frågebatteri. Därutöver har frågeställningarna fördjupats i några avseenden: om bibliotekens ICT-insatser och om verksamheter som rör bibliotekets pedagogiska uppgifter. Frågorna om bibliotekens generella integration i moderorganisationen har också utvecklats något. Enkätens uppläggning har diskuterats med BIBSAM och biblioteksföreträdare vid några tillfällen. Jag har undvikit att ta upp frågeställningar som med fördel belyses eller insamlas i annat sammanhang – framför allt statistikunderlaget till SCB och BIBSAM.

Enkäten har besvarats av 33 bibliotek, varav alla stora universitets- och fackhögskolebibliotek och nästan alla de nyare universitets- och högskolebiblioteken. Huvuddelen av bortfallet (5 bibliotek) rör de mindre specialbiblioteken. Från många bibliotek har också medsånt olika typer av måldokument och material/uppgifter om användarundersökningar.

Jag har för att öka konkretionen i rapportens inledande sammanfattning valt att där löpande och översiktligt redovisa resultaten av enkätsvaren. Jag hänvisar därför till kapitel 2 för den som vill ha en sammanhållen översikt över enkätresultaten. I följande avsnitt bygger jag i långa stycken på resultat från enkäten, men redovisar dem i deras tematiska sammanhang.

4.3 Studenternas informationsförsörjning och informationskompetens: nya mål för högskolebiblioteken?

Urval av temata

I detta kapitel redovisas uppföljningen av förslagen från ”Studenternas bibliotek” och den pågående diskussionen om bibliotekens förändrade uppgifter utifrån några huvudaspekter. En grundläggande sådan är det som tidigare kallades IT-revolutionen – numera oftast benämnd *ICT-utvecklingen*. Bibliotekens nya tekniska redskap, tillgängliga informationsvolym och metoder att hantera informationsfloden har utvecklats på ett förbluffande sätt under 1990-talet. Under rubriken *det nya informationslandskapet* beskriver jag ICT-läget vid de svenska högskolebiblioteken och diskuterar några kritiska punkter och framtidsperspektiv.

Ett andra tema som direkt anknyter till informationsförsörjningens nya former rör studenternas – och deras lärare och handledares – förutsättningar för att orientera sig i det nya infor-

mationslandskapet. Här har högskolebiblioteken gjort stora insatser för att vidareutveckla ett delvis nytt kunskapsområde under senare år. Internationellt brukar det benämnas ”information literacy” – på svenska ”*informationskompetens*”. Behovet av en ny generell informationskompetens för den högre utbildningen och relationen mellan denna och den traditionellt ämnesmässiga metodinskolningen diskuteras i ett andra avsnitt.

Under ett tredje tema – *bibliotekens plats i högskoleorganisationen* - tar jag upp några frågor som berör informationsförsörjningen som funktion i högskolans arbete, biblioteket som en del av infrastrukturen och dess integration i forsknings- och utbildningsverksamheten.

4.3.1 Det nya informationslandskapet

Inget har väl så i grunden inifrån förändrat högskolebibliotekens arbete som datoriseringen av bibliotekskatalogerna och därefter det som vi kallar ICT, informations- och kommunikationstekniken. Hit hör alla Internet-resurser via webb-gränssnitt, olika stödsystem för campusintern informationssökning, digitalt stödda dokumentleveranser, kvalitetskontroll och ett allt större sortiment med digitala ämnesspecifika resurser över nätets alla webbportaler.

Och det har gått snabbt. På en tioårsperiod har det traditionella biblioteket, i början av perioden inriktat på att med manuella kataloger och dokument ur framför allt egna samlingar fungera som bas för det egna lärosätets forskning och utbildning, fått helt nya uppgifter. Att kunna söka det *lokala materialet* via datoriserade kataloger och på den egna datorn på tjänsterummet, var ett klipp för forskarna vid 90-talets början. Nästa steg är ännu mer spektakulärt. De Internet-baserade webbstrukturerna från 1994-95 har – utöver den allmänna informationsexplosionen – gett biblioteken och dess användare helt andra informationsresurser. I *det lokala elektroniska biblioteket* försöker man ordna ett kvalitetstestat urval av öppna och copyrightbundna materialgrupper. Här ryms referenstjänster, länkar till bra arkiv, textsamlingar och andra elektroniska bibliotek, en uppsättning bibliografiska databaser som gör att man kan hitta litteratur lokalt, nationellt och globalt, abstraktdatabaser som ger huvudinnehållet i vetenskapliga publikationer och allt fler fulltexttidskrifter. Man möter ibland uppfattningen att det elektroniska materialet är förbehållet de mer laborativa ämnena. Så är det inte längre och 2001 använder svenska högskolebibliotek i snitt *40% av sina medieresurser till elektroniskt material!* Genom de centrala avtal som förmedlats via BIBSAM, har även de mindre högskolornas bibliotek tillgång till ett betydande antal vetenskapliga tidskrifter i skilda ämnen.

Man tror ibland att den nätbaserade informationshanteringen helt ersätter behovet av den fysiska litteraturen. Så är inte fallet. Snarare har de olika IT-hjälpmidlen gjort det lättare att hitta den tryckta litteraturen och under 90-talet har lånen vid de svenska universitetsbiblioteken fördubblats, biblioteken används av flerdubbelt många och biblioteken erbjuder ett mycket större utbud av tjänster. Man talar om att biblioteket blivit ”*hybridbibliotek*” – en från engelskan övertagen term för en mix mellan traditionella litteraturtjänster och elektroniska informationstjänster. Bibliotekens huvudinriktning är inte längre att bygga upp samlingar av litteratur utan att *ge access till information* – oberoende av var den finns. Det gör också att biblioteket som de flesta uppfattar det – en bekant fysisk miljö, där samlingar, lokaler och personal finns – bara representerar en del av verksamheten. En växande del av bibliotekets ”produktion” ligger på nätet och hör till den allmänna *infrastruktur*, som alla tar för givet att den skall finnas vid en vetenskaplig institution. Och som alla måste lära sig utnyttja. Man kan därför lägga till ytterligare en ny uppgift för biblioteken: att *ge stöd och utbildning i den nya informationshanteringen*. Det har blivit komplicerat att orientera sig i den växande informationsfloden även för kvalificerade forskare. Och för studenterna, som skall utbildas för att arbeta i ett informationstekniskt präglat samhälle, är förmågan att hitta rätt i det nya informationslandskapet en nödvändig del av deras utbildning.

Hur har då högskolebibliotekens användare lärare, forskare och studenter anpassat sig till det nya utbudet av informationstjänster? Följande aktuella bilder, hämtade ur den ovan nämnda *Biblioteksbarometern 2000*, framträder: Det är framför allt de unga doktoranderna som har varit den nya informationsteknikens drivande krafter. Doktoranderna är den grupp som bredast använder bibliotekens mer kvalificerade tjänster och har de djupaste erfarenheterna av det elektroniska biblioteket. Gruppen lärare/forskare har ofta egna upparbetade informella informationsvägar och blir med hjälp av de elektroniska resurserna ibland helt oberoende av de fysiska biblioteken. Men den individuella informationskompetensen hos dessa grupper kan fortfarande variera mycket. Och det finns ett grundmönster: de elektroniska bibliotekstjänsterna är för många relativt okända och outnyttjade. Det visar sig att *utnyttjandet av de elektroniska resurserna* är relativt ojämnt samtidigt som flertalet uppfattar den egna informationskompetensen som god. Det är främst doktoranderna som mer kvalificerat använder sig av de elektroniska söksystemen. Bibliotekets allt viktigare roll som studenternas mötes- och studieplats framträder också mycket tydligt.

Mot bakgrund av det som hänt under 90-talet är det kanske ändå så att studenterna blivit de stora vinnarna i forskningsbibliotekens datorisering. Fler studenter och mindre undervisning har fått studenterna att än mer repliera på biblioteken. Kraven på att utbildningarna skall innehålla mer självständigt arbete – vi har idag knappt en utbildning som inte innehåller rapporter, redovisningar, uppsatser och examensarbeten – har också förändrat studenternas biblioteksanvändning. Det är en myt att studenterna i huvudsak använder biblioteken för att läsa sin kurslitteratur. Istället är det så att studenterna använder delvis samma litteratur som forskarna och tenderar att utnyttja biblioteken nästan lika allsidigt. Framför allt har de utan större tvekan kastat sig in i användningen av de datoriserade bibliotekssystemen och sedan på Internet. Material, som tidigare även lärarna hade svårt att hitta, knappar nu studenterna fram med enkla söksystem.

Det finns dock stora skillnader i biblioteksanvändning mellan utbildningsområdena. Det är enligt *Biblioteksbarometern 2000* så många som en fjärdedel av alla studenter som inte använder några elektroniska bibliotekstjänster alls. En sådan grupp är förvånansvärt nog de yngre teknologerna. Härvid förefaller enligt rapporten studenternas biblioteksanvändning ofta spegla etablerade äldre lärandemönster i grundutbildningen, där stark styrning i undervisningen, koncentration på kurslitteratur och kompendier motsvaras av låg biblioteksanvändning. Mycket hänger naturligtvis på lärarnas attityder. Studentundersökningen som ingick i ”Studenternas bibliotek” från 1994 visade mycket överraskande att 3 av 4 studenter upplever att lärarna inte alls eller ganska litet stimulerar till biblioteksanvändning och informationssökning. Mer studentaktiva inlärningsformer ger större beroende av bibliotek och av mer varierade bibliotekstjänster, inte minst elektroniska.

Man kan alltså konstatera att förändringarna är mycket stora för högskolebiblioteken och att kraven och förväntningarna på hur informationsförsörjningen skall utformas inte är entydiga. Och att kunskapen om vad som finns att tillgå i form av informationstjänster även bland de aktiva användarna är relativt låg. Här finns naturligtvis en rad kritiska punkter i bibliotekens framtidsplanering på ICT-området. *Hur ser det ut just nu? Vad och vilka skall prioriteras? Kommer man att kunna överge de traditionella tryckta resurserna inom en överblickbar framtid? Klarar lärosätena och biblioteken - även de mindre enheterna – att hänga med i ICT-utvecklingen vad gäller kompetens och infrastruktur? Och var skall man ta resurserna till sådana investeringar som behövs? Vad kan man lösa genom samarbete lokalt och på nationell nivå?* Jag skall kort beröra dessa frågor.

Hur ser det ut just nu?

Generellt kan sägas att IT-genomslaget under 1990-talet helt förändrat det interna biblioteksarbetet och kompetensbehoven. Det är också så att det idag ställs helt nya krav på biblioteket från både forskare och studenter och att biblioteket idag framträder både som fysisk och som virtuell struktur. Det som också har hänt är att nästan alla högskolebibliotek har anpassat sina strategier och verksamhetsformer till det nya informationslandskapet. Resurserna växlar stort mellan biblioteken och vid de mindre saknas vissa specialfunktioner för det elektroniska biblioteket, men i princip har de svenska högskolebiblioteken anammat idén om hybridbiblioteket och om att bibliotekets viktigaste funktion är att ge access till den information primäranvändarna behöver.

Satsningarna på datoriserade bibliotekssystem innebär att så gott som alla bibliotek idag har den senaste generationens informationssystem med moderna webbgränssnitt och standardiserade sökmöjligheter i externa databaser. Med undantag från de största biblioteken – med stora historiska samlingar – täcker de lokala databaserna i regel de egna samlingarna. Elektroniska media har vuxit starkt under de senaste åren. Hit hör framför allt tillgång till de elektroniska tidskriftspaket som upphandlats med BIBSAM som mellanhand, men också ett stort antal andra relevanta databaser för lokalt bruk. Det lokala samlandet, urvalet, ordnandet och underhållet av ämnesbaserade elektroniska resurser på nätet för att underlätta forskarnas och studenternas sökarbete är igång nästan överallt. Det har vid de större biblioteken inneburit att allt mer arbete vid bibliotek ägnas åt att presentera de samlade elektroniska resurserna. Ett nyligen av BIBSAM inlett nationellt arbete på att ge ansvarsbiblioteken uppdrag att bygga upp och strukturera de ämnesordnade nätresurserna har redan gett goda resultat. Det finns också ett betydande samarbete på detta område, framför allt de stora universitets- och fackhögskolebiblioteken emellan, men också mellan dessa bibliotek och internationella partners.

Sammantaget kan man säga att de svenska högskolebiblioteken, när det gäller teknisk standard på bibliotekssystem, tillgång till ordnade informationsresurser på nätet och kompetens att hantera dessa resurser idag, ligger på en tillfredsställande nivå. En rad viktiga initiativ och kvalificerade satsningar har skett vid de stora universitets- och fackhögskolebiblioteken som aktivt samarbetar kring ICT-projekt. Men den stora förändringen har skett vid de regionala högskolebiblioteken, där utvecklingen under senare delen av 90-talet medfört en kraftigt förbättrad teknisk struktur. Hand i hand med detta har bibliotekslokalerna vid dessa högskolor förnyats och anpassats till den nya tekniken och behovet av arbetsplatser för studenterna. Och man har vid de nya högskolorna genom nyrekrytering kunnat knyta yngre medarbetare med ny kompetens på ICT-området till sig. Generellt sett har de varningssignaler som utredningen ”Studenternas bibliotek” riktade till de mindre högskolorna fått gehör. Betydelsefullt för framtiden är framför allt att de svenska högskolebiblioteken idag totalt sett framstår som en mer homogen och kvalificerad grupp av informationsförmedlare och informationsproducenter.

Vad och vilka skall prioriteras?

På några områden är tillståndet inte tillfredsställande. Vid *de minsta lärosätena* består svårigheterna att finansiera kvalificerad teknisk infrastruktur eller kompetens för att hantera de nya informationsredskapen. Detta tycks framför allt gälla de minsta specialhögskolorna. En klok politik från dessa högskolor vore att inleda ett operativt samarbete med större högskolebibliotek. Trots betydande satsningar på nya bibliotekslokaler vid flertalet universitets- och högskolebibliotek förefaller *bibliotekslokalerna* sakna den flexibilitet som förändringarna i bibliotekens roller och uppdrag kräver. Byggansvariga tycks ha liten förståelse för att bibliotek idag har helt andra funktioner än tidigare. Även relativt nya bibliotek saknar arbetsplatser för studenterna enskilt och i grupp eller undervisningslokaler för bibliotekets pedagogiska uppgifter. Anmärkningsvärt är vidare att tillgången till publika datorer och till datorer som redskap i studiearbetet vid biblioteken är en sådan bristvara. Med tanke på de stora investeringar som görs i den *tekniska infrastrukturen* vid de svenska högskolorna är biblioteken klart underförsörjda i dessa avseenden.

Här bör svenska ICT-ansvariga och uppdragsgivare lära av de internationella systerinstitutioner de i alla andra avseenden gärna kopierar. Det är dock uppenbart att det trots allt är lättare att få pengar till teknik än vad tekniken skall användas till: till *informationsresurser*. Flertalet bibliotek har sina största svårigheter i att tillgodose behoven av både tryckta och elektroniska media. Risken finns att de positiva satsningar som redan gjorts för utvecklingen av det elektroniska biblioteket inte kan fullföljas. Eller att biblioteken står med informationsresurser som endast få kan använda. Under de närmaste åren behöver denna fråga för den svenska högskolan lyftas upp för diskussion på högre nivå.

En kritisk fråga för alla högskolebibliotek, men framför allt för de större biblioteken, har personalens kompetensutveckling varit. Vid många av de stora biblioteken har under senare delen av 90-talet bibliotekspersonalen varit oförändrad eller minskat i antal. Ett problem har varit att klara den ökade servicen till alla användargrupper. Ett nästan ännu värre problem varit att verksamheten så radikalt har förändrats och att nya kunskaper – framför allt inom ICT-området – ständigt behövt tillföras hos medarbetare med redan lång yrkesverksamhet bakom sig. Det innebär att medelåldern för bibliotekarier vid dessa bibliotek är orimligt hög och att biblioteken står inför en radikal generationsväxling. Det är naturligtvis oerhört angeläget att en sådan växling på olika sätt förbereds vid biblioteken och att bibliotekarieutbildningarna ges förutsättningar att svara mot behoven av en ännu större efterfrågan på nyutbildade och fortbildade bibliotekarier med god ICT-kompetens.

Flera av de problem som berörts ovan förefaller hänga samman. Att biblioteksansvariga arbetar med en medveten strategi när det gäller det nya informationslandskapet räcker inte. Otillfredsställande och på sikt kritiskt för biblioteken som drivande kraft i ICT- utbildningen av studenter och anställda är att lokala uppdragsgivare, finansierare och planerare inte tillräckligt uppmärksammat bibliotekets nya uppgifter, bredare koncept och behov av särskilda stödinsatser i förändringsarbetet. Även på nationell nivå finns ett gap mellan biblioteksansvariga och högskoleansvariga. BIBSAM har med framgång drivit frågorna om centrala licenser och ansvarsbibliotekens arbete med olika ämnesportaler. På dessa områden har samarbetet mellan högskolebiblioteken och BIBSAM fungerat väl. Utvecklingen av ett nationellt elektroniskt bibliotek – så som det utvecklats till exempel i Danmark och Finland – har emellertid inte fått det stöd från centrala högskoleansvariga som varit önskvärt. Det finns en risk att svensk informationsförsörjning tappar mark.

Frågan om *vem man skall prioritera* har också fått ny aktualitet. Delvis sammanhänger sådana frågor med att biblioteken på grund av resursbrist får göra alltmer övervägda val och att man därvid normalt utgått från sina primäranvändares uttryckta behov. Idag är det ofta huvudmannens, lärosätets eller finansierarnas, långsiktiga strategier som får styra prioriteringarna. Här finns ett växande dilemma. Vilket är viktigast – studenternas bibliotek eller forskarnas bibliotek? Frågan dyker upp när behoven hos olika användargrupper strukturellt förändras.

Vid de nyare lärosätena har biblioteken under 90-talet huvudsakligen haft studenterna som sin viktigaste målgrupp. När nu forskningen byggs ut vid dessa lärosäten sker även för biblioteken en intresseförändring. För de stora biblioteken med tradition som forskningsbibliotek har alltid forskningens behov styrt bibliotekens uppbyggnad och serviceinriktning. Under 90-talet har studenternas rättmätiga krav på att vara bland "primäranvändarna" erkänts. De har kunnat ta det fysiska biblioteket i anspråk som arbetsplats. Men studenterna har i regel fått sin service enligt de former som gäller för forskarna. Det har varit mycket ovanligt att man byggt upp speciella studentresurser eller pedagogiska resurser avsedda specifikt för studenterna och deras lärare/handledare. Den generella politiken har varit att det som är gott nog åt forskarna är också bra för studenterna. I det policyprogram, som ett av våra stora universitet fastställt för biblioteksservicen för studenterna, står symptomatiskt att huvudinriktningen är "att ge studenterna vid uni-

versitetet biblioteksservice på samma standardnivå som gäller för basservicen till universitetets lärare och forskare”.

Det är troligt att biblioteken framöver måste ta större hänsyn till de olika användargruppernas olikartade behov. För de nya högskolorna kan det innebära en besvärlig omställning, när plötsligt nya forskargrupper ställer kvalificerade krav på speciell service. Att denna service framför allt rör virtuella tjänster verkar troligt. För de nya högskolorna, som under 90-talet byggt upp biblioteksresurser av traditionell typ för att tillgodose möjligheterna för att få examensrättigheter, kommer kraven på det elektroniska biblioteket att öka i takt med att forskningen breddas. Detta blir en ny utmaning för de mindre högskolebiblioteken.

Men även studenternas krav på informationstjänster kommer att förändras. För biblioteksutvecklingen är det intressant hur det fysiska biblioteket i framtiden kommer att se ut och om det i huvudsak blir studenternas arbetsplats (medan forskarna i huvudsak använder bibliotekens resurser virtuellt över nätet). Allt talar för att även studenterna och all undervisning inom högre utbildning kommer att repliera på ett basutbud av tjänster och resurser som det elektroniska biblioteket tillhandahåller och som är av ett annat slag än det biblioteken erbjuder forskarna. Hur detta skall se ut för studenterna vet vi inte riktigt ännu, men det är troligt att arbetsinstruktioner, kursanknuten litteratur, självinstruerande kurser i allmän och ämnesspecifik informationskompetens, övningar, laborationer, handledning och examination kommer att hanteras virtuellt. Samtidigt kommer det fysiska biblioteket att förse de stationära studenterna med arbetsplatser och alla de redskap och den informationsexpertis som behövs för att stödja inläring och studiearbete. Att bygga upp dessa pedagogiska resurser kräver särskilda insatser och förutsätter ett nära samarbete mellan bibliotekarierna, tekniker och ansvariga lärare på ett sätt som idag kräver nytänkande inom den svenska högskolan. Hur detta skulle kunna utvecklas bättre berör jag i nästa avsnitt.

När blir högskolebiblioteket enbart virtuellt?

Vid 1980-talets utgång var teknikoptimismen stark inom högskolan. Från uppdragsgivare och planerare med bas i de exakta vetenskaperna sågs det fysiska biblioteket som en övergående verksamhet som snart skulle kunna rationaliseras bort genom att allt digitaliserades, även de stora bibliotekens historiska samlingar. Tilltron till datorernas möjlighet att hålla rätt på all information innebar att man inte heller betraktade bibliotekarieprofessionen som något framtidsyrke. Datorerna skulle med snabb och säker teknik tillhandahålla allt det forskarna behövde utan biblioteken som mellanhand. Dessa framtidsvisioner har haft ett visst genomslag och har framför allt skapat en osäkerhet hos beslutsfattare inom hela högskolan om hur biblioteksfrågor och informationsförsörjning skall hanteras.

Utvecklingen har som vanligt gått åt ett delvis annat håll. Idag dominerar istället problemen hur informationsöverflödet skall bemästras och hur forskarsamhället skall kunna komma åt sin egen vetenskapliga produktion i ett alltmer komplicerat medialandskap. De vetenskapliga biblioteken har byggt upp nya vägar att söka och nå det digitaliserade materialet och även kvalificerade forskare behöver systematiskt lära sig det nya informationslandskapets kartor och vägmärken.

Övergången till det virtuella biblioteket förefaller inte i första hand vara en teknisk fråga. Förutsättningar finns redan för en del användare att klara sig utan det fysiska biblioteket. Inom smala forskningsområden fungerar informationsförsörjningen så – för den som vill använda dessa resurser. Problemen är i första hand ekonomiska, organisatoriska eller psykologiska. Alla användarundersökningar visar att kunskapen om – liksom användningen av tillgängliga elektroniska resurser – är låg bland studenter och lärare. Finns traditionella alternativ att tillgå, är fortfarande tröskeln hög att gå över till eller lära sig använda e-resurserna. Intressant är att vissa nya universitet i Storbritannien vid 90-talets början mycket medvetet valde att satsa på elektroniska

informationsresurser istället för att bygga upp traditionella fysiska bibliotekssamlingar. Denna strategi har gjort flera av dessa nya universitet till intressanta förebilder vad gäller ett mer allmänt bruk av det elektroniska bibliotekets användningsområden. Här finns också en genomtänkt strategi för att mer strukturellt utveckla e-resurserna för studenterna.

Tills vidare förefaller den rimliga strategin vara att satsa på "hybridbiblioteket" med dess kombination av fysiska och elektroniska resurser. Inte minst för studenterna som användargrupp är det en nödvändighet att erbjuda en öppen infrastruktur med allmänt tillgängliga biblioteksresurser. Det talar för att det fysiska biblioteket ännu en tid behöver fortsatt stöd och en väl utbyggd infrastruktur. Frågorna om hur man avvecklar, slår ihop och organiserar fysiska litteratursamlingar i takt med att de elektroniska resurserna byggs ut behöver framöver belysas ur flera aspekter. Kanske kommer ett närmande till en ny form av bibliotek eller informations- och resurscentra av typen "Learning Centers" att kunna vara en modell för delar av högskolan.

Hur skall det elektroniska biblioteket bekostas och organiseras?

För högskolans finansiärer vore den ideala situationen att uppbyggnaden av bibliotekens elektroniska resurser löpande bekostades med att man avvecklade de fysiska litteraturreсурserna. Så har också en del av förändringsarbetet fungerat under 90-talets introduktion av elektroniska informationsresurser. Stora delar av bibliotekens referenssamlingar – bibliografier, encyklopedier och ordböcker – har ersatts med databasversioner. På samma sätt har de elektroniska tidskrifterna tänkts ersätta de fysiska exemplaren, vilket skulle möjliggöra stora lokalbesparingar. Tyvärr har de äldre årgångarna inte digitaliserats i någon större utsträckning och inga ansvariga bibliotek vågar lita på att arkivfrågorna för det elektroniska materialet kan garanteras av förlagen. Resultatet har blivit att man behåller de äldre tryckta tidskrifterna vid sidan av de nyare elektroniska. Härtill kommer att kostnaderna för e-tidskrifterna inte bara ligger kvar på samma höga nivå som de tryckta, utan snarare ökar. De licenser som ges omfattar stora paket av vetenskapliga tidskrifter, även sådana som tidigare inte ingått i bibliotekets upphandling av tryckta tidskrifter och anses därför motivera därför högre pris. Några alternativ ges sällan.

Problemen kring de elektroniska resurserna, som nu köps in på licenser i olika konstellationer, håller på att ge alla biblioteksansvariga magsår. Övergången till fulltextdatabaser on line är ur forskarnas synpunkt ett klipp, men komplikationerna för biblioteken är legio. Det rör prissättning, det rör vad de får levererat, vem de förhandlar med, hur licenserna är konstruerade och i vilken form texterna görs tillgängliga. Allt rör på sig för tillfället. Något har ändå uppnåtts under de senaste årens kaos. Det har blivit en allmänt vedertagen syn att biblioteken lokalt måste samordna alla elektroniska resurser och att inte ens de största universiteten har råd att splittra sig. Det har också blivit uppenbart för utbildningsdepartementet att man här kan göra en strategisk insats. Man har därför stött BIBSAMs strategiska arbete med att samordna de centrala upphandlingarna och lagt ut medel som skall underlätta övergången för de enskilda lärosätena. Att högskolebiblioteken lägger i snitt 40% av sina förvärvsresurser på digitalt material visar att en sådan övergång är i full gång. Det är därför vitalt att dessa särskilda satsningar från departementet kan fortsätta några år framåt.

Övergången till det elektroniska biblioteket understryker ånyo högskolebibliotekens dubbla samhörighet dels med sin moderinstitution och dels med de övergripande informationsmönster som formas nationellt och globalt. En del i den snabba omställning som de svenska högskolebiblioteken genomfört beror uppenbart på bibliotekens väl utvecklade samarbete och att alla informationsresurser som produceras görs tillgängliga för alla andra bibliotek. Undantagen är de licensierade e-tidskrifterna och andra databaser som får användas endast inom respektive universitet/högskola. En mer långtgående begränsning av tillgången till vetenskaplig information är därför dubbelt bekymmersam. Dels innebär den ett avsteg från principen om att forskningsin-

formation skall var fri och offentlig. Den innebär också ett avsteg från de vetenskapliga bibliotekens fria och öppna utbyte av information och material.

Hur övergången från det traditionella biblioteket till framtidens elektroniska bibliotek i praktiken skall genomföras, har man idag mycket lite kontroll över från bibliotekens sida. Likväl står biblioteken mitt uppe i denna övergång. Och frågorna är komplicerade. Vad skall hända med de stora bibliotekens fysiska samlingar i framtiden? Skall de slås samman i nationella arkiv? Vad händer med de områden av högskolan som fortfarande behöver tillgång till tryckt litteratur? Och hur kommer våra alltmer digitaliserade bibliotek inom högskolesektorn att se ut? Behöver man ha mer än ett fåtal elektroniska bibliotek? Kommer övriga att syssla endast med tjänsteproduktion och utbildning? Kommer bibliotekens nuvarande funktioner att splittras upp i helt nya organisatoriska konstellationer? Enligt min mening behöver flera av dessa besvärliga frågor omgående tas upp till diskussion inom högskolan. Allt talar också för att de bör ses och bedömas i ett vidare internationellt perspektiv.

4.3.2 Biblioteken och studenternas informationskompetens

Högskolebiblioteken bedriver idag en omfattande *utbildning kring biblioteksanvändning, modern informationssökning och informationskompetens* för olika studentgrupper. Förändringen speglar naturligtvis utvecklingen på ICT-området och är en självklar konsekvens av att bibliotekens ordinarie informationstjänster blivit alltmer kvalificerade och teknikberoende. Man kan här se två sammanhängande effekter. Den ena är att 90-talets nya standardiserade söksystem och databashanterare har öppnat tillgången till all världens information för användare som tidigare måste repliera på informationspecialister och dokumentalister för att få sökningar gjorda. Från 1995 har webb-gränssnitten öppnat Internet för envar. Studenten kan på egen hand navigera i oceaner av information. Den andra sidan av detta är naturligtvis att den nätburna informationen är så omätligt stor, heterogen och otillförlitlig att man behöver kunskaper och kritisk förmåga för att ta sig fram i ett helt nytt informationslandskap. Skall man dessutom använda dessa informationsresurser professionellt – vilket anses som självklart både för högskolans eget inre arbete och i allt fler yrkesfunktioner – handlar det om att den högre utbildningen måste utveckla varje students förmåga till lärande, till livslångt lärande.

Vad är informationskompetens?

I all högre utbildning ingår traditionellt inslag som syftar till att göra studenten medveten om hur ämnets kunskapsresurser ser ut, var de kan sökas och hur man gör. Att dessa förmågor särskilt markeras i den senaste versionen av högskolelagen (1992:1434, 1 kap 9§) speglar en ny uppmärksamhet på det grundläggande i högskolans utbildningsuppgifter. Högskolan skall ge studenterna kunskaper som gör att de självständigt kan lösa problem, följa kunskapsutvecklingen och göra självständiga och kritiska bedömningar. I det nyligen avgivna betänkandet Nya villkor för den högre utbildningen (SOU 2001:13) föreslås att dessa föreskrifter markeras ytterligare för att förstärka förutsättningarna för studenternas egen aktivitet och medvetenhet om metoder och förhållningssätt i lärandeprocessen.

För biblioteken står begreppet *informationskompetens* för något delvis nytt. Att lära studenter att använda bibliotekets olika system och informationshjälpmedel har lång tradition och handlade förr oftast om hur katalogerna skulle förstås och användas. En så kallad användarundervisning tillhandahåller idag alla bibliotek för de nybörjare som vill få en första introduktion i modern biblioteksanvändning. Nästan vid varje lärosäte finns sådana obligatoriska inslag i vissa utbildningar, men huvuddelen av bibliotekens undervisning har former av frivilliga kurser för studenter. Kurser och handledning i informationssökning eller kring sökstrategier generellt eller i de viktigaste databaserna hör också till standardutbudet. Flertalet bibliotek anordnar även kurser

för lärarpersonalen. Vid mindre bibliotek deltar stora delar av personalen på deltid i denna verksamhet, vid större bibliotek finns i regel mer specialiserad utbildningspersonal. Den ur kvalitetssynpunkt mest betydelsefulla resursen vid biblioteken är personalen. Den står också för den största kostnaden i varje biblioteksorganisation. Den viktigaste omställningen för biblioteken har under 90-talet varit att en så stor del av personalresurserna växlat över från traditionell litteraturhantering till ordnande och hantering av elektroniska resurser och till information och utbildning i det nya informationslandskapet för olika användargrupper. Här har under senare år skett en betydande kompetensutveckling och breddning av bibliotekspersonalens arbetsuppgifter.

Man kan sålunda se ett kraftigt genomsåg sedan 1995 i riktning mot att biblioteket tagit på sig ett delvis nytt utbildningsuppdrag för någon form av generell informationskunskap – tyvärr ofta dåligt uppmärksammat inom andra delar av respektive lärosäte. Att biblioteken tagit på sig denna roll är inte i första hand ett utslag av att man sett ett nytt expansionsutrymme, utan huvudsaken är självbevarelse. Massanstörningen av studenter, som fritt tar för sig av alla ICT-redskapen och som alla behöver personlig handledning, hotar annars att lamslå all annan biblioteksverksamhet. De behöver elementär introduktion och vissa basinsikter i hur det nya informationslandskapet skall utforskas. Men de behöver successivt bredda sig ytterligare. ”När informationsförsörjningen breddas och utbildningens kunskapskällor inte längre är fysiskt bundna till biblioteksrummet, förtydligas innebörden i begreppet informationskompetens. Det är insiktsfull informationshantering och inte ’bara’ biblioteksanvändning som är det centrala.” (Olander 2001, s 137).

Informationskompetens kan alltså ses som en vidgning och utbyggnad av dessa färdigheter och förhållningssätt. Det handlar om en helhetssyn på lärandet som innefattar både innehåll och metoder, både kunskaper och attityder, både färdigheter och förhållningssätt: ”the what and how of learning”. Citatet är hämtat ur Christine Bruces stora undersökning ”The seven faces of information literacy (Bruce 1997). I Linda Karlssons ovan nämnda undersökning (Karlsson 2001) redovisas den internationella diskussionen om begreppet och Bruces synsätt redovisas utförligt. Enligt Bruce ingår följande aspekter eller synsätt på ”*information literacy*”:

1. The information technology conception – information literacy is seen as using information technology for information retrieval and communication
2. The information sources conception – information literacy is seen as finding information
3. The information conception – information literacy is seen as executing a process
4. The information control conception – information literacy is seen as controlling information
5. The knowledge construction conception – information literacy is seen as building up a personal knowledge base in a new area of interest
6. The knowledge extension conception – information literacy is seen as working with knowledge and personal perspectives adopted in such a way that novel insights are gained
7. The wisdom conception – information literacy is seen as using information wisely for the benefit of others

Ett nytt samarbete lärare - bibliotek

Det är uppenbart att biblioteket inte ensamt kan klara en sådan utbildningsuppgift. Användarutbildning och utbildning i informationssökning är informationspecialistens och bibliotekariens specialiteter och har en fortsatt given plats i bibliotekens utbud, men saknar i regel den nödvändiga kopplingen till den kontextuella lärandeprocessen. En utbildning som tar sikte på informationskompetens måste vara direkt knuten till den konkreta undervisningen, till ämnets innehåll, vetenskapliga metoder och problem, och utgå från användarnas situation. Den kräver att bibliotekets medarbetare samverkar med sina kollegor - lärarna på institutioner och utbildningsprogram.

Detta påpekande är inte nytt. Det framhölls i såväl Grundbultens biblioteksutredning som i ”Studenternas bibliotek”. Förverkligandet av detta samarbete har haft många förhinder. Den fortsatta utvecklingen på informationsområdet har däremot accelererat ytterligare. Generellt samarbete mellan lärare/institution och bibliotekarie/bibliotek för att utveckla utbildning kring informationskompetens eller annat stöd för studenterna förekommer enligt bibliotekscheferna sparsamt och har inte fått något allmänt genomslag. Däremot anger nästan alla bibliotek att det finns sådana inslag i vissa utbildningar. Det har, som tidigare påpekats, från bibliotekens sida byggts upp en stor egen verksamhet på användarutbildningens område. Och det finns idag ett stort intresse från bibliotekens sida om en bättre integration mellan lärare och bibliotekarie, men det är svårt att finna bra former för hur ett mer strukturellt samarbete bör fungera. Från lärarhåll saknas ofta erfarenhet att dra in andra medaktörer i undervisningsprocessen. Det innebär att även där olika inslag av användarundervisning, som berör aspekter av informationskompetens, äger rum i utbildningar, betraktas detta från lärarhåll som en avgränsad verksamhet. Bibliotekarien – eller informationsspecialisten av annat slag – ses som en utifrån kommande expert på vissa färdigheter som skall bibringas studenterna.

Det finns förmodligen flera vägande skäl till att den svenska högskolan ännu inte har några bra förebilder, där studenterna får ett allsidigt stöd för att utveckla sin lärandekompetens. Högskolan är fortfarande starkt sektoriserad i uppdelningen mellan *vem* som skall göra *vad*. I besparingstider förstärks reviren. Bara projekt som snabbt kan lyckas får stöd. Och aktörerna har alla fullt upp med det egna. Lärarna har fått en ökad arbetsbörda och allt fler arbetsuppgifter, men mycket lite stöd och stimulans för att utveckla dem. Biblioteken betraktas fortfarande som en isolerad inrättning som skall låna ut böcker och sköta sitt servicejobb. Det finns också betydande motsättningar mellan vad som anses vara god pedagogik och en ibland naiv tro på att tekniken löser alla problem, alternativt en bottenlös okunskap om de vanligaste ICT-redskapen. Det förefaller som lärarnas pedagogiska grundsyn har viss betydelse för förståelsen för bibliotekets roll i det pedagogiska arbetet. I en undersökning av lärares och bibliotekariers attityder till detta redovisas följande övergripande resultat: lärarna är nöjda med bibliotekariernas arbete; bibliotekarierna vill ha mer samarbete med lärarna, vad som ligger i begreppet ”informationskompetens” tolkas olika; för läraren kan erfarenhet av problembaserat lärande göra bibliotekariernas kunskaper tydligare (Klein 1997).

Samverkan mellan olika aktörer - lärare, informationsspecialister och tekniker - behöver bra förutsättningar. Dessa måste skapas, underhållas och utvecklas. De förslag som läggs i denna rapport ser inga enkla eller snabba lösningar. De syftar därför till att initiera experiment, bygga upp nya modeller för samverkan och till att skapa förtroende mellan de inblandade. Här har åtgärder för att intressera lärarna och utbildningsplanerarna en central roll. Men det är även tid för biblioteken att ta egna initiativ till projekt och utvecklingsarbete och att de ges strategiskt placerade resurser för att driva detta samarbete.

Några förslag och synpunkter

Vid de flesta lärosäten finns numera särskilda aktionsgrupper med ICT och lärande på sin agenda. Ibland har de slagits ihop med stödinsatserna för pedagogiskt utvecklingsarbete. Men det räcker inte att stödja lärarpersonalens användning av teknik i det pedagogiska arbetet. Det är självklart att dessa stödinsatser för lärarna också måste innehålla de delar som rör innehåll och metoder i den vetenskapliga informationsförsörjningen. På det lokala planet bör ett sådant närmare samarbete mellan lärare, olika informationsspecialister, tekniker och pedagoger bilda mönster för hur också den pedagogiska organisationen i framtiden bör kunna utformas i utbildningsprogram och kurser. I Storbritannien är det relativt vanligt att stödgrupper för IT och lärande vid de nyare universiteten är knutna till biblioteksorganisationen. Vid de svenska lärosätena har sådana samarbetsmodeller kommit sent, men är under uppbyggnad på några

ställen, bland annat vid Stockholms universitet. Poängen är inte vems revir detta är, utan behovet av ett faktiskt och konstruktivt samarbete mellan de aktörer som behövs för att i sista hand ge studenterna ett allsidigt stöd i lärandet.

Här finns anledning att peka på de modeller för den ”pedagogiska informationsförsörjningen” som vuxit fram vid de nya universiteten i Storbritannien, där man samordnat en rad resurser för studenternas lärande i en ny sorts resurscentra, *Learning Resource Centers*. Man kan beskriva ett sådant resurscentrum som ett slags breddat bibliotek, anpassat för att möta studentens totala studiearbete och inlärningsprocess. Ett sådant centrum erbjuder studenten ett brett utbud av tjänster och arbetsredskap i en och samma byggnad. Miljön och allt tekniskt stöd är utformat för att passa ny teknologi och nya inlärningsmodeller. Lärare, bibliotekarier och teknisk stödpersonal arbetar i team. Som ovan påpekats har modellen väckt stort intresse vid de svenska biblioteken och varianter på detta tema har införts vid några lärosäten, bland annat i Ronnyby och Kalmar och varit en bärande idé för Malmö-högskolans biblioteksplanering. Den nya biblioteksbyggnaden vid KTH, som är under uppförande, har också hämtat uppslag bland annat från detta håll. Jag bifogar i bilaga till rapporten en kort men konkret beskrivning av huvuddragen i ett Learning Center. Det är ett nyligen redovisat expertförslag för en framtida informationsförsörjning vid Lunds tekniska högskola (LTH). En utförligare beskrivning med jämförelser mellan de brittiska förutsättningarna och de svenska finns i en undersökning från biblioteks- och informationsvetenskap i Uppsala (Westerberg 2000).

Undersökningar pekar på att stora grupper bland lärarpersonalen, framför allt de äldre, saknar kunskap om - eller inte tillräckligt allsidigt kan hantera - den nya informations- och kommunikationstekniken. Informationsresurserna är ofta dåligt kända. Konventionell personalutbildning när det gäller erfarna lärare är sällan en framgångsrik metod. De som redan är intresserade kommer, men inte de som behöver det bäst. Deltagande i projekt och mer egenstyrda modeller för ökad erfarenhet är kanske att föredra. De pedagogiska stimulansinsatser som stått öppna för lärarpersonal bör riktas också mot bibliotekarier. Det bör gälla lokalt och nationellt. Projektverksamheten inom Rådet för högskoleutbildning och DISTUM måste öppnas även för projekt initierade från biblioteken.

Bibliotekets integrering i sin moderorganisation behöver generellt breddas. Många bibliotekschefer är inte nöjda med bibliotekets framtoning och plats i lärosätets utåtriktade information. Framför allt vid de större lärosätena är det svårt för bibliotekens företrädare att få information om vad som händer och planeras vad gäller lärosätets utbildningar. Här har snarare utvecklingen gått tillbaka, eftersom biblioteken förlorat sin formella representation i högskoleorganisationens centrala organ och ofta förbises i allt större och alltmer komplicerade organisationsstrukturer. Detta bör uppmärksammas av universitets- och högskoleledningarna. Men det är naturligtvis i det löpande arbetet i utbildningarna som en samverkan och ett bättre informationsutbyte i första hand kan komma till stånd. Lokala projekt och konkret arbete med kvalitetsutveckling kring hur man formar utbildning i informationskompetens bör initieras på lärosätetsnivå och i samverkan mellan ämnesföreträdare i program vid flera universitet och högskolor. Bibliotekens kvalitetsutveckling måste bli en angelägenhet som angår alla planeringsorgan i utbildning och forskning.

Ett ökat samarbete i utbildningen bör kunna breddas till andra anknytande samverkansfrågor. Hit hör uppbyggnaden och utformningen av ämnesbaserade informationsresurser på nätet, hur man bygger upp självinstruerande kurser i informationskompetens för distansstuderande eller som stöd för den ordinarie utbildningen på campus. Hit hör utveckling och samverkan kring elektronisk kurslitteratur och andra läromedel samt utbildningsrelaterad publicering. Det elektroniska biblioteket och dess funktion och inordnande i de nya tekniska stödsystem för studenter och lärare, som nu växer fram, är också ett viktigt samarbetsområde. Det är min

uppfattning att ett sådant samarbete skulle uppfattas som nyttigt från alla parter sida. Jag tror också att den framtida nätbaserade informationsförsörjningen inom universitet och högskolor kräver ett mycket bättre samarbete mellan bibliotek och lärare/forskare i framtiden. Det ofta avancerade utvecklingsarbetet inom biblioteken kring vetenskaplig kunskapsorganisation måste grundas på samarbete med ämnesmässig och pedagogisk expertis.

Resursfrågan

Det är en självklarhet att högskolebiblioteket behöver förstärka sina resurser för att leva upp till de ambitioner som här tecknas. På samma sätt som biblioteket inte enkelt kan växla om från det traditionella tryckta materialet till elektroniska media utan extra insatser, kan heller inte bibliotekens nuvarande traditionella låntagar- och användarutbildning ersättas av nya pedagogiska uppgifter och omfattande samverkan med lärarpersonal utan reella resurstillskott. Interna omfördelningar inom biblioteken förslår inte och har under de senaste åren förhindrat många initiativ från bibliotekens sida på detta område.

Självklart måste de nya resurser som behövs – lokalt och nationellt - tas från utbildningsanslagen. Utbildningsanslagen är för närvarande hårt ansträngda och listan över saker som behöver återställas eller reformeras är lång. Men vad det handlar om är att till de nödvändiga lärar- och handledaruppgifterna för utvecklingen av studenternas informationskompetens knyta en ny professionell kompetens, bibliotekariernas, till den ordinarie grundutbildningen. Det universitet eller den högskola, som inte prioriterar detta, kommer att se de nya studenterna välja andra lärosäten. Studenterna kräver bra biblioteksstöd.

4.3.3 Bibliotekens plats i högskoleorganisationen

Högskolebibliotekens plats i högskoleorganisationen är inte given. Man kan säga att bibliotekens ställning alltid har varit otydlig. Framför allt de stora vetenskapliga biblioteken har alltid uppfattats som mycket självständiga inrättningar med speciell verksamhet och speciell kultur. Samhörigheten med andra bibliotek och inriktningen mot allmänna samhällsliga uppgifter i informationsförsörjningen har ibland varit väl så viktiga för biblioteken som knytningen till det egna lärosätet. Fram till 1977 var finansieringen vid de dåvarande universitetsbiblioteken öronmärkt i regeringens regleringsbrev och verksamheten sågs som sammanhängande delar i en nationell och samordnad policy för hela den svenska högskolan.

Efter 1977 har finansieringen lämnats till respektive lärosäte, för att under senare år ofta decentraliseras vidare till fakulteter vid universiteten eller till campusledningarna vid de nya högskolorna. De senaste tio årens intensiva uppbyggnad av grundutbildningen och förändringar i forskningsstrukturen i ett högskolesystem, där den lokala organisationen numera utformas och beslutas lokalt, har gått i rasande takt. Det är inte konstigt att frågan om bibliotekens struktur och organisation varit en komplicerad fråga för universitets- och högskoleledningarna – i den mån man överhuvud hunnit ägna dessa frågor någon större uppmärksamhet. Att informationsförsörjningen under dessa år i grunden förändrats av ICT-utvecklingen och att framtiden är särskilt svår att förutse på detta område, har inte gjort saken lättare. Beslutsfattare och planerare som normalt brukar betrakta biblioteksverksamheten som ett pengamässigt Ginungagap har idag ännu svårare att bedöma de verkliga behoven. Detta har biblioteken fått känna av under de besparingsår som gått.

För de allra flesta som är verksamma i utbildning och forskning hör biblioteken på ett allmänt sätt till den akademiska verksamheten. Användarnas uppskattning av sina bibliotek och biblioteksmiljöer som en omistlig del i den vetenskapliga miljön förefaller i alla användarundersökningar vara oförminskad. Men det är svårt för användarna att precisera vad

biblioteket egentligen gör. Det gäller framför allt lärarna/forskarna. I regel har man ett individuellt förhållande som bygger på de egna informationsbehoven. Biblioteket i dess traditionella form tas för givet och de nya verksamheterna – de elektroniska tjänsterna och den omfattande studentservicen har man svårt att få grepp om. Det är förmodligen därför som man i så liten omfattning engagerar sig i de egna studenternas informationsanvändning. Studenterna å sin sida inom flertalet utbildningsområden, använder allmänt det fysiska biblioteket och de ingångar till de elektroniska resurser som där finns. De vet en del om det nya biblioteket – liksom doktoranderna som använder det mest allsidigt. Men det är också dessa grupper biblioteksanvändare, som har – och upplever – minst inflytande. I den stora lundsiska användarundersökningen som tidigare refererats till - Biblioteksbarometern - ses denna relativa brist på samverkan mellan bibliotek och användare som ett på sikt allvarligt problem. Det försvårar naturligtvis det förändringsarbete som står i fokus för denna rapport - behovet av att lärare och bibliotek samverkar. Biblioteksbarometern konstaterar att lärarnas relation till biblioteken – inom ramen för de pedagogiska uppgifter det innebär att medverka till studenternas utveckling av informationskompetens – ”framstår som ett sorgligt försummat kapitel” (Lindberg-Sand 2001, s 51).

I stället är det de formella uppdragsgivarna som formar bibliotekets plats i organisationen. Detta tar sig flera uttryck – en del förvisso förmånliga för biblioteken. Det lokala biblioteket har ett givet symbolvärde, som visar sig i att det skall fungera som en representativ symbol för lärosätet eller för campusområdet. Biblioteken visas gärna upp för internationella gäster för att understryka lärosätets självklara akademiska framtoning. Trots den osäkerhet som finns om bibliotekens framtida verksamheter, har det inte hindrat högskoleledningar att satsa på nya biblioteksbyggnader, som skall spegla den akademiska verksamheten. Inte heller i medias bevakning av högskolebiblioteken och den nya erans informationsförsörjning har man noterat bibliotekens nya roller. I en undersökning av dagspressens bevakning av högskolebibliotek 1996-99 konstateras att man i dessa fora inte får någon kunskap om bibliotekens nya uppgifter som lärande inrättning (Ekberg-Andersson & Kapla 1999). När TV skall rapportera från högskolans utbildningsarbete använder man standardmässigt klipp från traditionella biblioteksmiljöer med böcker och läsande studenter som okommenterat bildmaterial. Det arketypiska gammaldags biblioteket är en så inrotad föreställning att man inte ens reflekterar över dess egentliga funktion. Man kan kanske säga att detta i besparingstider varit ett visst skydd för biblioteken. Men det har samtidigt försvårat acceptansen av bibliotekens nya uppgifter. Jag har i annat sammanhang skrivit om de efterhängsna myter som tycks styra attityder och synsätt på högskolebiblioteken. Hit hör myten om att bibliotekens viktigaste uppgift är att skaffa in och låna ut böcker. En annan är att när vi nu har Internet behöver vi inte längre biblioteken. En tredje är den att studenterna väl lika gärna kan sitta hemma och läsa sin kurslitteratur (Gellerstam 1999). Man tycker kanske att sådana föreställningar måste vara lätta att avfärda. Men det är ett problem att så få användare, uppdragsgivare och utomstående observatörer förefaller ha någon bredare insikt i högskolebibliotekens nya förändrade vardag och i den vetenskapliga informationsförsörjningen som dynamiskt system.

Det är naturligtvis bibliotekens uppgift att själva informera om sin verksamhet så att användare, uppdragsgivare och finansiärer bättre kan ta del i utvecklingen. I en aktuell artikel av Eva Hesselgren Mortensen, chef för UB i Karlstad, propageras för en mer aktiv marknadsföring från bibliotekens sida vad gäller de nya kompetenserna och att bibliotekspersonalen i dess helhet måste delta i en sådan verksamhet (Hesselgren Mortensen 2001). Det är också en utbredd uppfattning bland högskolebibliotekens chefer att det vardagliga arbetet inom biblioteken och det allt bredare kontaktnätet mot andra aktörer inom högskolan på sikt kommer att ge effekter. Bibliotekens utvecklingsarbete under 90-talet har varit framgångsrikt och det finns en stark tilltro till att biblioteken har en viktig roll att spela framöver. Men det finns också bland många av bibliotekens företrädare en känsla av att biblioteksverksamheten paradoxalt nog håller på att

marginaliseras i högskoleorganisationen och riskerar att hamna på mellanhand eller vid sidan om. Detta sker trots bibliotekens egen positiva syn på att knyta bättre kontakter och arbeta över de professionella gränserna.

De svenska universitets- och högskolebiblioteken - liksom deras moderorganisationer - är på väg mot en rad varierande organisationsmodeller. Det tycks vara ett givet mönster vid svenska universitet att biblioteksorganisationen skall anpassas till den grundläggande strukturen vid respektive lärosäte. Kanske är det också så att bibliotekens *nya uppgifter* kräver att biblioteken förändrar sin organisation. Hittills har ambitionen varit att under biblioteksbegreppet samla även allt det nya. Att biblioteken redan tidigare sysslar med mycket och nu uppfattas vilja expandera ytterligare, gör dem inte mer genomskinliga och tydliga som organisationer. Kanske är det lättare att få acceptans för samarbete och samverkan om en del av de nya uppgifterna byggs upp i en mer neutral organisation? Jag tänker här i första hand på samverkan med lärarna kring utbildning i informationskompetens. Kan man knyta bibliotekarier direkt till program och kurser? Skall man förstärka tendensen till att biblioteksverksamhet i vissa funktioner byggs ut på institutionsnivå. Det finns skäl att på lokal nivå förutsättningslöst pröva sådana nya organisations- och samarbetsformer.

Det kan vara lämpligt att avsluta denna rapport med frågan om vem som företräder studenternas intressen och behov i dagens högskola. Det är naturligtvis studenterna själva och ju mer aktiva de är i sin utbildning, desto mer kan de påverka den. Men de kan behöva en del stöd. I en nyligen publicerad rapport "Studentperspektiv" (Högskoleverket, Arbetsrapport oktober 1999) står det följande om bibliotekens roll i grundutbildningen:

"Studentperspektiv innebär att se lärosätets samtliga verksamheter som betydelsefulla för studentens utveckling och verka för att de samordnas för att på bästa sätt gynna denna. Med utgångspunkten i att hela lärosätet arbetar för ett gemensamt mål där studenternas lärande står i centrum har alla ett ansvar, och allas medverkan är viktig. Samtliga lärosätets verksamheter bör ses som likvärdiga i arbetet med att nå det uppsatta målet. Det borde således inte finnas någon egentlig distinktion mellan huvud- och stödverksamheter".

... "universitet och högskolor måste tänka om vad gäller relationerna mellan institutioner och andra enheter. En särskilt viktig resurs för studenternas lärande och bildning är givetvis biblioteket. BIBSAM presenterade 1996 en rapport om "Studenternas bibliotek" som tar fasta på många av de aspekter som tas upp här. Man menar bl.a. att för att fullfölja bibliotekens integration i den pedagogiska processen måste de ses som utbildningsinstitutioner snarare än serviceinrättningar."

Referenser

Bruce, Christine. 1997. *The seven faces of information literacy*. - Adelaide.

Ekberg-Andersson, Annelie & Kapla, Annastina. 2000. "Att synas är att finnas": utbildningsbibliotekens synlighet i svensk dagspress 1996-1999, med tyngdpunkt på utbildningsbiblioteken som pedagogisk resurs. Högskolan i Borås, Bibliotekshögskolan. (Magisteruppsats 2000:31)

En kreativ studiemiljö. Högskolebiblioteket som pedagogisk resurs. 1991. - Stockholm. (SOU 1991:72)

Forskningsbiblioteken 2000. Mediebestånd, låneverksamhet, personal, driftskostnader m.m. Sveriges officiella statistik. (Statistiska meddelanden KU 13 SM 0101). För övrig forskningsbiblioteksstatistik och BBSAMs treårsrapporter: se BBSAMs hemsida, URL: <http://www.kb.se/>

Frihet, ansvar, kompetens : grundutbildningens villkor i högskolan : betänkande av Högskoleutredningen. 1992. - Stockholm. (SOU 1992:1)

Gellerstam, Göran. 1999. "Information åt alla – en hörnsten i högskolans uppdrag." i *Börjar grundbulten rosta? En debattskrift om grundutbildningen i högskolan*. - Stockholm. (Rådet för högskoleutbildning)

Gellerstam, Göran. 2000. Vad händer vid de gamla universitetsbiblioteken? (Biblioteksbladet 2000:10)

Hagerlid, Jan. 1996. *Studenternas bibliotek. En analys av högskolebibliotekens utveckling*. - Stockholm. (BBSAM: Studenternas bibliotek. Slutrapport)

Hanson, Krister & Simberg, Kerstin. 1995. *Högskolebiblioteket i en lärande miljö*. - Stockholm. (BBSAM: Studenternas bibliotek. Delstudie 3)

Harnesk, Jakob. 1995. *På lika villkor? En kartläggning av de svenska högskolebibliotekens resurser*. - Stockholm. (BBSAM: Studenternas bibliotek. Delstudie 1)

Hesselgren Mortensen, Eva. 2001. *Det flexibla lärandet – vårt eget och andras* (Ikoner 2001:1)

Höglund, Lars m fl. 1995. *Tusen studenter om biblioteket : vanor, attityder och krav*. - Stockholm. (BBSAM: Studenternas bibliotek. Delstudie 2)

Högskolelagen SFS nr. 1992:1434 1 kap 9§

Karlsson, Linda. 2001. *Högskolebiblioteket i den pedagogiska processen*. – Lund. Lunds universitet. Biblioteks- och informationsvetenskap. (Magisteruppsats. BIVILs skriftserie 2001:13) även på URL: <http://www.kult.lu.se/bivil/index.html> (PDF)

Klein, Maria. 1997. *Biblioteket och informationskompetensen : lärare och bibliotekariers uppfattning speglat hos lokala aktörer vid Linköpings universitet*. Högskolan i Borås, Bibliotekshögskolan. (Magisteruppsats 1997:80)

Lettenström, Frans. 1995. *Babels bibliotek : Informationsteknik ur studentperspektiv*. - Stockholm. (BIBSAM: Studenternas bibliotek. Delstudie 4)

Lindberg-Sand, Åsa. 2001. *Biblioteksbarometer 2000*. Sammanställd av Åsa Lindberg-Sand. - Lund. Lunds universitet. Utvärderingsenhetens rapport 2001:210. (Endast på) URL: <http://www.evaluat.lu.se/publ.htm> (verifierad 010731)

Nya villkor för lärandet i den högre utbildningen : betänkande från utredningen om pedagogisk förnyelse av den högre utbildningen. 2001. - Stockholm. (SOU 2001:13) URL: http://www.utbildning.regeringen.se/propositionermm/sou/pdf/sou2001_13.pdf (verifierad 010731)

Olander, Birgitta. 2001. "Studenter om studenter och bibliotek" i *Människan i centrum. Vänbok till Göran Gellerstam*. - Lund (Lunds universitets bibliotek)

Peterson, Magnus. 1998. *Studenten och biblioteket. En användarundersökning av fyra högskolebibliotek*. - Borås. (Rapporter och publikationer från Högskolan i Borås 1998:1)

Rusbridge, Chris. 1998. *Towards the Hybrid Library*. (D-lib Magazine, July/August 1998) URL: <http://www.dlib.org/dlib/july98/rusbridge/07rusbridge.html> (verifierad 010731)

Statens Kulturråd. 1995. *Ett bildat folk. De högskolestuderande och folkbiblioteken*. - Stockholm. (Rapport från Statens Kulturråd 1995:1)

Studentperspektiv på verksamheten vid universitetet och högskolor : utveckling och helhet. 1999. - Stockholm. (Högskoleverket: Arbetsrapport)

Westerberg, Lidia. 2000. *Learning Centres – vägen till ett framgångsrikt lärande? : en komparativ studie mellan Trollhättan, Malmö högskolebibliotek och Adsetts Centre vid Sheffield Hallam University*. - Uppsala. Uppsala universitet, Institutionen för ABM, estetik och kulturstudier. (Magisteruppsats 2000:66)

Wickström, Sara. 2000. *Konsten att lära studenterna navigera på informationens världshav : en jämförande studie av användarundervisningen i informationssökning vid sex svenska högskole- och universitetsbibliotek*. - Uppsala. Uppsala universitet, Institutionen för ABM, estetik och kulturstudier. (Kandidatuppsats 2000:74)

BILAGA

Lunds universitet
UPV
Tove Persson
01-01-23

Från bibliotek till Learning Center.

Internationellt och framför allt i England pågår en utveckling av universitetsbiblioteken till Learning Centers. Bakgrunden är kravet på att utbilda allt fler studenter till lägre kostnader. Det blir då nödvändigt att samla resurserna och satsa på en bra lärande miljö för studenterna, som måste ta ett allt större ansvar för sitt arbete.

Även om startpunkten var den kärva ekonomin har Learning Centers blivit en stor succé. Sheffield Hallam University klättrade starkt i den engelska kvalitetsligan sedan Adsetts Center, som erbjuder all tänkbar support för studenterna, hade öppnats. Sheffield Hallam använder nu en video om Adsetts Center som marknadsföring för att rekrytera nya studenter. Undersökningar har visat att studenterna tillbringar en fjärdedel av sin studietid i centret. Ett avancerat Learning Center för Leeds Metropolitan University har nyligen tagits i bruk. Ett bra exempel från Holland finns på det tekniska universitetet i Delft. Även där har man undersökt studenternas preferenser och de föredrar uppenbart stora, öppna, lite stökiga ytor, där folk rör sig, framför tysta läsrum.

Vad är då skillnaden mellan ett bibliotek och ett Learning center (det saknas ännu en bra svensk term)? Det finns stora likheter. Den avgörande skillnaden är från vilken utgångspunkt lokalen och verksamheten planeras. Ett bibliotek planeras med utgångspunkt från samlingarna (i pappersform eller elektronisk form) och deras hantering och användning. Ett Learning Center planeras med utgångspunkt från studentens hela arbetssituation och försöker möta alla de behov, som uppstår under studiearbetet. Det är en stor tillgång för studenterna, som sällan har ett hemmakontor med avancerad teknisk utrustning, aktuellt handbibliotek, plats för arbete i grupp och tillgång till support. 53.000 studenter arbetar varje vecka i Learning Centers på Sheffield Hallams tre campus.

I Sverige har vi ännu inte sett till några Learning Centers av brittisk kaliber. Det borde vara dags att pröva modellen och det är lämpligt att göra det på LTH av flera skäl.

- Universitetsstyrelsen har fattat beslut om ny organisation av biblioteksverksamheten inom Lunds universitet. Enligt beslutet kan nuvarande UB2 komma att överföras till LTH:s ansvarsområde. Byggnaden är centralt placerad inom LTH:s campus och lämpar sig väl för omvandling till Learning Center.
- Studenternas studiemiljö och arbetsplatser har länge varit en prioriterad fråga för LTH:s styrelse
- Utbildningen inom LTH utvecklas mot självständigt arbete och då ökar behovet av ett Learning Center
- Ett Learning Center är en mycket flexibel lokal, som kan motverka behov av investeringar i nya lokaler vid svängningar i studentantalet.
- Ett Learning Center lämpar sig för test i publik miljö av lösningar, som utvecklas inom t.ex. design, multimedia, programvaruutveckling och ICT, eftersom det förväntas ha många användare.

Vilka funktioner och serviceformer bör ett Learning Center inom LTH innehålla? Detta bör utformas tillsammans med studentkåren och undervisande lärare. Erfarenhetsmässigt blir det fråga om följande funktioner:

- Studiemiljö för studenterna med arbetsplatser med nätanslutning eller dator, utformade för enskilt arbete och arbete i grupp.
- Handböcker, tidskrifter och AV-medier, som behövs för studenternas arbete.
- Studietekniska hjälpmedel för studenter med funktionshinder
- Servicepunkter för informationstjänster och teknisk support
- Ett par tutorrum för institutioner, som vissa tider önskar ha rådgivning i centret

- Utrustning för studenternas produktion av redovisnings- och presentationsmaterial
- Datorutrustade undervisningslokaler, som kan bokas av alla ämnen
- Kafé

För att förverkliga idén behövs teknisk utrustning, förnyelse av inredningen och ändrad sammansättning av personalen, som bör innehålla fler IT-tekniker och någon AV-tekniker.

Det bör inte vara omöjligt att få externa medel till inredning och utrustning. Av teknisk utrustning behövs ca 300 datorer, ett tiotal skrivare, ett par servers, färgskrivare, scanners, CD-brännare, arbetsstationer för multimedia, digitala kameror och speciella datorarbetsplatser för funktionshindrade till en kostnad av uppskattningsvis närmare 5 millioner. Kostnad för komplettering av inredningen kan uppskattas till ca 1 million.